คำปรารภ

พระไตรปิฎก เป็นคัมภีร์สำคัญทางพระพุทธศาสนาที่พระภิกษุสามเณรและพุทธศาสนิกชนใช้ศึกษาเล่าเรียนเพื่อให้รู้ทั่วถึงพระธรรมวินัยและปฏิบัติตามพระธรรมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้อย่างถูกต้อง ด้วยเหตุนี้ พระไตรปิฎกจึงเรียกว่า พระปริยัติสัทธรรม เพราะเป็นปทัฏฐานให้เกิดมีพระปฏิบัติสัทธรรมคือ ศีล สมาธิ ปัญญา และพระปฏิเวธสัทธรรม คือ มรรค ผล นิพพานเป็นที่สุด

พระสงค์สาวกได้เห็นความสำคัญของพระไตรปิฎกที่จะต้องมีไว้เพื่อสืบอายุพระพุทธศาสนา ดังเช่นพระสารีบุตรพระอัครสาวกเบื้องขวาได้ปรารภที่จะทำสังคายนา พระธรรมวินัยดังปรากฏในสังคีติสูตร ทั้งได้ปรารภแนวทางในการทำสังคายนาไว้ก่อนแล้วแต่ยังไม่เสร็จก็นิพพานเสียก่อน จำเนียรกาลต่อมาหลังจากพุทธปรินิพพาน พระมหาสาวกทั้งหลายได้ทำสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งแรกด้วยการรวบรวมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าจัดเป็นพระไตรปิฎก คือ พระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก พระสงฆ์สาวกต่อ ๆ มาก็ทรงจำเป็นแบบจากปากต่อปากเรียกว่า มุขปาฐะ ต่อมาได้มีการทำสังคายนาพระธรรมวินัย คือ พระไตรปิฎก โดยการจารึกเป็นลายลักษณ์อักษร เมื่อสังคายนาครั้งที่ ๕ ประมาณพุทธศักราช ๔๓๓ ที่ประเทศศรีลังกา ในรัชสมัยของพระเจ้าวัฏฏคามณีอภัย

พระไตรปิฎกนั้นเป็นภาษามคธซึ่งสมบูรณ์ด้วยอรรถและพยัญชนะ และอักขรวิธีของภาษามคธที่จะเป็นแนวทางให้เข้าใจอรรถ คือ ความหมายของภาษามคธได้เป็นอย่างดี ผู้ที่จะเรียนรู้พระไตรปิฎกได้นั้นต้องเรียนรู้อักขรวิธีของภาษามคธ วิธีการศึกษาพระไตรปิฎกก็ด้วยการทรงจำไว้ โดยนักศึกษาต้องทำความเข้าใจความหมายของภาษามคธให้ถูกต้องเสียก่อน และการที่จะเรียนรู้พระไตรปิฎกให้แตกฉาน และเชี่ยวชาญได้นั้นจะต้องเรียนรู้อรรถกถา ซึ่งเป็นคัมภีร์อธิบายความของพระไตรปิฎก นั้น ๆ โดยถือเป็นเนตติแบบอย่างสืบต่อกันมาจนกระทั่งมีการทดสอบความรู้ของพระภิกษุสามเณรผู้ศึกษาพระไตรปิฎก เพื่อยกย่องพระภิกษุสามเณรผู้มีความรู้แตกฉานในพระไตรปิฎกนั้น เรื่องดังกล่าวนี้ถือเป็นภารธุระสำคัญทางพระพุทธศาสนาและทางราชอาณาจักร โดยพระมหากษัตริย์ทรงเป็นองค์เอกอัครศาสนูปถัมภก ทรงเป็นพุทธมามกะ และได้ถวายความอุปถัมภ์แก่พระภิกษุสามเณรให้มีการศึกษาเล่าเรียนรวมทั้งการสอบความรู้ในพระไตรปิฎกนั้น ซึ่งเรียกว่าสอบพระปริยัติธรรมสนามหลวง แผนกบาลี จนกระทั่งยึดถือเป็นธรรมเนียมในประเทศไทยสืบต่อมาจากทุกวันนี้

ในการศึกษาค้นคว้าหาความรู้ในพระไตรปิฎกดังกล่าวนี้ ได้มีการแปลพระไตรปิฎกซึ่งเป็นภาษามคธมาเป็นภาษาไทยตั้งแต่โบราณกาลแล้ว เฉพาะสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ โปรดให้มีการแปลพระไตรปิฎกและอาราธนาพระมหาเถรานุเถระเข้าไปถวายพระธรรมเทศนา ในพระบรมมหาราชวัง โดยเรียบเรียงพระธรรมเทศนานี้ให้เป็นการแปลพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกา แบบแปลร้อย คือการยกพระบาลีขึ้นมาตั้งเป็นนิก

เขปบทแล้ว นำเอาอรรถกถามาขยายเพื่อให้ได้ใจความสละสลวย โดยผ่านการตรวจของคณะกรรมการ ซึ่งมีสมเด็จพระสังฆราชทรงเป็นประธาน เพื่อให้พระธรรมเทศนาที่ถวายเป็นที่ถูกต้อง

แต่การแปลคงมีเฉพาะพระสุตตันตปิฎกเป็นพื้น ส่วนการแปลพระวินัยปิฎก และพระอภิธรรมปิฎกมีน้อย ทั้งวัตถุประสงค์และสำนวนโวหารในการแปลก็แตกต่างผิดเพี้ยนกันมาก ไม่สามารถคุมความให้ติดต่อครบถ้วนได้ตลอดสายทั้ง ๓ ปิฎก

ต่อมาเมื่อพุทธศักราช ๒๔๘๓ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (แพ ติสฺสเทว-มหาเถร) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงปรารภความสำคัญของการแปลพระไตรปิฎกในที่ประชุมพระเถรานุเถระว่า ควรดำเนินการให้มีการแปลพระไตรปิฎกให้ครบทั้ง ๓ ปิฎกอย่างสมบูรณ์ เพื่อเป็นเครื่องเฉลิมพระเกียรติแห่งพระมหากษัตริย์ และเป็นที่เชิดชูเกียรติแห่งรัฐบาลในระบอบประชาธิปไตย ให้ปรากฏไพศาลไปตลอดถึงนานาประเทศ และโปรดให้ประธานคณะบัญชาการคณะสงฆ์แทนพระองค์สมเด็จพระสังฆราช ขอความอุปถัมภ์จากรัฐบาลซึ่งมี ฯพณฯ จอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรีในขณะนั้น เพื่อดำเนินการแปลและ จัดพิมพ์พระไตรปิฎก โดยตั้งคณะกรรมการ คณะกรรมาธิการ แปลพระวินัยปิฎก พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก งานแปลได้ทำสืบต่อกันมาโดยอยู่ในพระบรมราชูปถัมภ์ในพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล รัชกาลที่ ๘

การแปลและจัดพิมพ์พระไตรปิฎกในครั้งแรกนั้นได้ถือเอาพระไตรปิฎกภาษามคธฉบับสยามรัฐมาเป็นต้นฉบับ แบ่งการแปลออกเป็น ๒ สำนวน คือแปลโดยอรรถตามความในพระบาลี พิมพ์เป็นเล่ม เรียกว่า พระไตรปิฎกภาษาไทย จำนวน ๒,๕๐๐ ชุด ชุดละ ๘๐ เล่ม เพื่อให้เท่ากับพระชนมายุของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ทรงมีพระชนมายุ ๘๐ พรรษา สำนวนหนึ่ง อีกสำนวนหนึ่งแปลเป็นสำนวนเทศนาพิมพ์ลงในใบลานเรียกว่า พระไตรปิฎกเทศนาฉบับหลวง แบ่งเป็น ๑,๒๕๐ กัณฑ์ เพื่อให้เท่ากับจำนวนพระสงฆ์สาวกที่มาประชุมฟังพระโอวาทปาติโมกข์ จากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นครั้งแรก ในจำนวนนั้นแบ่งเป็นพระวินัยปิฎก ๑๘๒ กัณฑ์ พระสุตตันตปิฎก ๑,๐๕๔ กัณฑ์ และพระอภิธรรมปิฎก ๑๔ กัณฑ์ จัดพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในโอกาสที่พระพุทธศาสนาได้ยั่งยืนมาถึง ๒๕ พุทธศตวรรษ

ในพุทธศักราช ๒๕๑๔ ได้มีการพิมพ์พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับนี้เป็นครั้งที่ ๒ เนื่องในวโรกาสที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราช รัชกาลที่ ๙ ได้เสวยราชสมบัติมาบรรจบครบ ๒๕ ปี เรียกว่า พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวง โดยพิมพ์ ๒,๐๐๐ ชุด ชุดละ ๔๕ เล่ม เท่ากับจำนวนพระไตรปิฎกภาษามคธฉบับสยามรัฐ ในพุทธศักราช ๒๕๒๑ ได้มีการพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับนี้อีกเป็นครั้งที่ ๓ จำนวน ๒,๐๐๐ ชุด ตามความประสงค์ของคณะสงฆ์และประชาชนที่ต้องการจะสร้าง และในพุทธศักราช ๒๕๒๕ ได้มีการพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับนี้อีกเป็นครั้งที่ ถ จำนวน ๓,๐๐๐ ชุด เนื่องในโอกาสฉลองกรุงรัตนโกสินทร์ครบ ๒๐๐ ปี

ในพุทธศักราช ๒๕๒๗ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (วาสน์ วาสนมหาเถร) สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก ทรงปรารภว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช

มหาราช ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ทรงเป็นพุทธมามกะผู้มีคุณูปการแก่พระพุทธศาสนาเป็นอเนกประการ จะมีพระชนมายุ ๖๐ พรรษา ในพุทธศักราช ๒๕๓๐ จึงทรงแจ้งเรื่องนี้ให้มหาเถรสมาคมทราบ และขอความอุปถัมภ์จากรัฐบาลซึ่งมี ฯพณฯ พลเอก เปรม ติณสูลานนท์ เป็นนายกรัฐมนตรี เพื่อถวายการสังคายนาตรวจชำระและจัดพิมพ์พระไตรปิฎกไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงจัดพระราชพิธีสังคายนาพระไตรปิฎกขึ้น ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ได้ตั้งคณะกรรมการปาลิวิโสธกะและกรรมาธิการพระไตรปิฎก ให้ทำการตรวจชำระพระไตรปิฎกที่เป็นภาษามคธฉบับสยามรัฐที่ยังมีตกหล่น คลาดเคลื่อนให้สมบูรณ์บริบูรณ์ และให้ตรวจชำระพระไตรปิฎกฉบับนี้ ณ ตำหนักสมเด็จ วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ซึ่งถือว่าเป็นงานระดับชาติและพระศาสนา ได้มีการพิมพ์พระไตรปิฎกภาษามคธ ฉบังสังคีติเตปิฎก ๑,๐๐๐ ชุด พระไตรปิฎกแปลฉบับสังคายนา ๓,๐๐๐ ชุด ให้ทันพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา ๕ รอบของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ เป็นสถาบันการศึกษาที่พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระ ปิยมหาราช รัชกาลที่ ๕ ทรงสถาปนาไว้ที่วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ตั้งแต่พุทธ-ศักราช ๒๔๓๒ โดยพระราชทานนามว่า มหาธาตุวิทยาลัย เพื่อให้เป็นที่ศึกษา พระไตรปิฎกและวิชาชั้นสูงสำหรับพระสงฆ์ฝ่ายมหานิกาย และโปรดพระราชทานเปลี่ยนนามใหม่เป็น มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เมื่อพุทธศักราช ๒๔๓๙ เพื่อให้เป็นที่เฉลิมพระเกียรติสืบไป

ต่อมา สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถ) เจ้าอาวาสวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ และสภานายกมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ครั้งดำรงสมณศักดิ์ที่ พระพิมลธรรม ได้ปรารภที่จะตรวจชำระพระไตรปิฎกภาษามคธ เพื่อจะสนองพระราชประสงค์ของพระองค์ผู้ทรงสถาปนา เพื่อเป็นอนุสรณ์ที่พระพุทธศาสนาได้ดำรงยั่งยืนมาถึง ๒๕๐๐ ปี และเพื่อให้เป็นคัมภีร์สำหรับศึกษาเล่าเรียนของนิสิตมหาจุฬา ลงกรณราชวิทยาลัยสืบไป จึงได้มีการตรวจชำระสอบทานและจัดพิมพ์พระไตรปิฎกภาษามคธฉบับ มหาจุฬาเตปิฎก ให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้นโดยให้ยกสูตรตั้งข้อ ย่อหน้า ให้ชัดเจน สูตรและหัวข้อธรรมที่ยกขึ้นนั้น ที่ไม่มีในพระไตรปิฎกมาแต่ดั้งเดิมก็ไม่ประกอบวิภัตติเป็นแบบอ วิภัตติกนิเทศ

ความเรื่องนี้ได้ทรงทราบถึงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช-มหาราช สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ และสมเด็จพระศรีนครินทรา-บรมราชชนนี แต่ละพระองค์ทรงมีพระราชศรัทธาบริจาคพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์สร้างพระไตรปิฎกภาษามคธฉบับมหาจุฬาเตปิฎก พระองค์ละ ๗๐,๐๐๐ บาท รวมเป็น ๒๑๐,๐๐๐ บาท เป็นทุนเริ่มแรกในการพิมพ์พระไตรปิฎกฉบับนี้ ต่อมาได้มี ผู้เจริญศรัทธาตามเบื้องพระยุคลบาท โดยเสด็จพระราชกุศลพิมพ์พระไตรปิฎก ฉบับนี้จนครบ ๔๕ ?เล่มบริบูรณ์ และต่อมา นายพร รัตนสุวรรณ ผู้อำนวยการ ศูนย์พัฒนาศาสนา มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ โดย ความเห็นชอบของสภามหาวิทยาลัย ได้ประชุมศาสนบัณฑิตตรวจชำระและจัดพิมพ์อรรถกถาและฎีกาภาษามคธ ฉบับมหา

จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ครบบริบูรณ์แล้ว และมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ได้มีมหกรรมสมโภช พระไตรปิฎกพร้อมทั้งอรรถกถา เมื่อพุทธศักราช ๒๕๓๕

บัดนี้ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ ได้ปรารภที่จะให้มีการแปลพระไตรปิฎกภาษามคธฉบับมหาจุฬาเตปิฎก เป็นภาษาไทยขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์การแปลเป็นภาษาไทยให้อ่านง่าย เพื่อให้พระภิกษุสามเณร พุทธศาสนิกชน และผู้สนใจทั่วไปเข้าใจเนื้อความในพระไตรปิฎก และเป็นคู่มือในการศึกษาพระไตรปิฎก ภาษามคธฉบับมหาจุฬาเตปิฎก ที่นิสิตของมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระ บรมราชูปถัมภ์ จะได้ถือเป็นแนวในการอำนวยการ คณะกรรมการแปล คณะกรรมการตรวจสำนวน คณะกรรมการที่ปรึกษา คณะบรรณาธิการและคณะบรรณกร ประกอบด้วยพระเถรานุเถระและศาสนบัณฑิตผู้ทรงคุณวุฒิมาดำเนินการแปล ทั้งนี้ได้ถวายไว้ในพระบรมราชูปถัมภ์ โดยกราบทูลเชิญสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรม ราชกุมารี ทรงเป็นองค์ประธานอุปถัมภ์

อนึ่ง ในการแปลและจัดพิมพ์พระไตรปิฎกครั้งนี้ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ มีวัตถุประสงค์เพื่อมีส่วนร่วมในมหามงคลสมัยพระราชพิธี กาญจนาภิเษก ฉลองสิริราชสมบัติ ๕๐ ปี ในพุทธศักราช ๒๕๓๙ และพร้อมกันนี้เพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เนื่องในมหามงคลสมัยที่ทรงเจริญ พระชนมายุ ๖๐ พรรษา ในพุทธศักราช ๒๕๓๕ รัฐบาลซึ่งมี ฯพณฯ นายชวน หลีกภัย เป็นนายกรัฐมนตรีในขณะนั้น ได้เห็นความ สำคัญในเรื่องนี้ จึงได้ถวายความอุปถัมภ์โดยจัดงบประมาณแผ่นดินให้ได้ดำเนินการแปลและจัดพิมพ์พระไตรปิฎกมาโดยตลอด นับเป็นคุณูปการแก่พระพุทธศาสนาเป็น อย่างยิ่ง ที่พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้สำเร็จลงด้วยดี ในส่วนที่เกี่ยวกับการจัดพิมพ์เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่อง ในมหามงคลสมัยที่ทรงครองสิริราชสมบัติ ๕๐ ปีนั้น มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยได้ใช้งบประมาณอันเป็นส่วนของมหาวิทยาลัย

ขออานุภาพแห่งคุณพระศรีรัตนตรัย อานุภาพแห่งกุศลเจตนาในการแปลและ จัดพิมพ์พระไตรปิฎก จงเป็นพลวปัจจัยดลบันดาลให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ภูมิพลอดุลยเดชมหาราช สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระราชโอรส พระราชธิดา พร้อมทั้งพระบรมวงศานุวงศ์ ทรงพระเจริญยิ่งยืนนาน ขอให้รัฐบาลในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จงประสบความสำเร็จในการบริหารราชการแผ่นดิน ขอสรรพสัตว์ทุกหมู่เหล่าจงมีความสุข นิราศทุกข์ นิราศโศก ปราศจากสรรพภัยพิบัติ ใด ๆ จงมีความเกษมสำราญในกาลทุกเมื่อชั่วนิจนิรันดร์ เทอญ.

จิรๆ ติฏ?ตุ โลกสฺมึ สมฺมาสมฺพุทธสาสนๆ.
ขอพระศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จงดำรงอยู่ในโลกสิ้นกาลนาน

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ในพระบรมราชูปถัมภ์

บทนำ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๐ คือ พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค ซึ่งเป็นคัมภีร์เล่มที่ ๒ ของทีฆนิกายและของพระสุตตันตปิฎก คัมภีร์ทีฆนิกายมี ๓ เล่ม คือ (๑) พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค (พระไตรปิฎกเล่มที่ ๙) (๒) พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค (๓) พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค (พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๑)

ความหมายของมหาวรรค

คำว่า มหาวรรค แปลว่า หมวดใหญ่ คำว่า หมวด ในที่นี้หมายถึงหมวดย่อยของนิกาย คือ เป็นตอนหนึ่งของทีฆนิกาย ที่แปลว่า หมวดยาว โดยนัยนี้ คำว่า ทีฆนิกาย มหาวรรค จึงหมายถึงหมวดพระสูตรใหญ่ของทีฆนิกายซึ่งรวบรวม พระสูตรขนาดยาวไว้ถึง ๓๔ สูตร จัดแบ่งตามเนื้อหาสาระเป็น ๓ วรรค คือ สีลขันธวรรค ๑๓ สูตร มหาวรรค ๑๐ สูตร และปาฏิกวรรค ๑๑ สูตร

ในจำนวนพระสูตร ๑๐ สูตรของมหาวรรคนั้น มี ๗ สูตร ที่ใช้คำนำหน้า ชื่อว่า มหา ซึ่งแปลว่า ใหญ่ จึงถือกันว่า ชื่อวรรคนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระและชื่อของ พระสูตรเหล่านี้ ชื่อของพระสูตรทั้ง ๑๐ สูตรของมหาวรรคมีดังนี้

๑.	มหาปทานสูตร	๒.	มหานิทานสูตร
๓.	มหาปรินิพพานสูตร	๔.	มหาสุทัสสนสูตร
๕.	ชนวสภสูตร	๖.	มหาโควินทสูตร
๗.	มหาสมยสูตร	๘.	สักกปัญหสูตร
๙.	มหาสติปัฏฐานสูตร	๑๐.	ปายาสิราชัญญสูตร

แนะนำพระสูตรในมหาวรรค

ขอแนะนำพระสูตรแต่ละสูตรในมหาวรรค เพื่อช่วยให้ผู้อ่านสามารถเข้าใจเรื่องราว ในพระสูตรต่าง ๆ ได้ง่ายขึ้นและจับประเด็นสำคัญได้ถูกต้อง และรวดเร็วยิ่งขึ้น

๑. มหาปทานสูตร

๑.๑ ที่มาของชื่อ

มหาปทานสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยตำนานใหญ่ หรือชีวประวัติใหญ่ ในที่นี้หมายถึงพระประวัติของพระพุทธเจ้า ๗ พระองค์ ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของ พระสูตร

๑.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวันอารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี โดยทรงปรารภเรื่อง ปุพเพนิวาสญาณ (ความรู้เรื่องชีวิตของคนสมัยก่อน)ของพระองค์ ที่ภิกษุเหล่านั้น นำมาสนทนากันที่หอนั่ง ใกล้กเรริมณฑปในพระเชตวัน

๑.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของมหาปทานสูตร เป็นบรรยายโวหารแบบเล่าเรื่อง

๑.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

เนื้อหาของพระสูตรนี้ แบ่งเป็น ๒ ตอน ตอนที่ ๑ ตรัสเล่าพระประวัติโดย สังเขปของพระพุทธเจ้าในอดีต ๖ พระองค์ และของพระองค์เอง ตอนที่ ๒ ตรัสเล่าพระประวัติของพระพุทธเจ้าพระนามว่าวิปัสสีโดยพิสดารแต่พระองค์เดียว แต่ทรงประสงค์ให้เป็นตัวอย่างว่า พระพุทธเจ้าองค์อื่น ๆ รวมทั้งพระองค์เองก็มีพระประวัติเช่นนี้

เนื้อหาตอนที่ ๑

พระผู้มีพระภาคทรงทราบด้วยพระโสตธาตุอันเป็นทิพย์ว่า ภิกษุทั้งหลายกำลังสนทนาเรื่องปุพเพนิวาสญาณของพระองค์ด้วยความศรัทธาเลื่อมใส แต่ไม่เคยได้เห็นผลประจักษ์ด้วยตนเองว่า เป็นอย่างไร เพียงแต่ฟังต่อ ๆ กันมา จึงเสด็จมาหาภิกษุเหล่านั้นตรัสถามว่า สนทนาเรื่องอะไรอยู่ เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลให้ทรงทราบแล้ว ตรัสถามว่า อยากฟังไหม จะแสดงให้ฟัง เมื่อภิกษุเหล่านั้นทูลรับแล้ว จึงตรัสเล่าพระประวัติของพระพุทธเจ้าในอดีต ๖ พระองค์ และของพระองค์รวมเป็น ๗ พระองค์ คือ

๑.	พระวิปัสสีพุทธเจ้า	๒.	พระสิขีพุทธเจ้า
๓.	พระเวสสภูพุทธเจ้า	๔.	พระกกุสันธพุทธเจ้า
๕.	พระโกนาคมนพุทธเจ้า	๖.	พระกัสสปพุทธเจ้า
๗.	พระโคตมพุทธเจ้า		

เนื้อเรื่องที่ตรัสเล่าเป็นรูปแบบเดียวกันทั้ง ๗ พระองค์ คือ เกี่ยวกับ (๑) ปีที่ เสด็จอุบัติขึ้น (๒) พระชาติ (๓) พระโคตร (๔) ประมาณพระชนมายุ (๕) สถานที่ ตรัสรู้ (๖) คู่พระอัครสาวก (๗) การประชุมพระสาวก (หมายถึงการประชุมครั้งใหญ่ที่เรียกว่า จาตุรงคสันนิบาต และทรงแสดงโอวาทปาติโมกข์) (๘) พระอุปัฏฐาก (๙) พระบิดา พระมารดา (๑๐) เมืองที่ประสูติ

เนื้อหาของตอนที่ ๑ ขอเสนอด้วยแผนภูมิ เพื่อให้เห็นชัด แต่ขอจัดลำดับใหม่ เป็น ๒ แผนภูมิ แผนภูมิที่ ๑ แสดงพระประวัติก่อนตรัสรู้ แผนภูมิที่ ๒ แสดง พระประวัติหลังตรัสรู้ ดังนี้

แผนภูมิที่ ๑ ก่อนตรัสรู้

ลำดับที่ พระนาม ปีที่เสด็จอุบัติขึ้น พระชาติ พระโคตร พระบิดา พระมารดา เมืองที่ประสูติ

๑ พระวิปัสสี กัปที่ ๙๑ กษัตริย์ โกณฑัญญะ พระเจ้าพันธุมา กรุงพันธุมดี

จากกัปนี้ พระนางพันธุมดี

๒ พระสิขี กัปที่ ๓๑ กษัตริย์ โกณฑัญญะ พระเจ้าอรุณะ กรุงอรุณวดี

จากกัปนี้ พระนางปภาวดี

๓ พระเวสสภู กัปที่ ๓๑ กษัตริย์ โกณฑัญญะ พระเจ้าสุปปติตะ กรุงอโนมะ

จากกัปนี้ พระนางยสวดี ๔ พระกกุสันธะ ในกัปนี้ พราหมณ์ กัสสปะ พราหมณ์อัคคิทัต กรุงเขมวดี

นางวิสาขา

๕ พระโกนาคมนะ ในกัปนี้ พราหมณ์ กัสสปะ พราหมณ์ยัญญทัต กรุงโสภวดี

นางอุตตรา

๖ พระกัสสปะ ในกัปนี้ พราหมณ์ กัสสปะ พราหมณ์พรหมทัต กรุงพาราณสี

นางธนวดี

๗ พระโคตมะ ในกัปนี้ กษัตริย์ โคตมะ พระเจ้าสุทโธทนะ กรุงกบิลพัสดุ์

พระนางมายา

แผนภูมิที่ ๒ หลังตรัสรู้

ลำดับที่	พระนาม	สถานที่ตรัสรู้	คู่พระอัครสาวก	พระอุปัฏฐาก	การประชุมพระสาวก	ประมาณพระชนมายุ
๑	พระวิปัสสี	ต้นแคฝอย	พระขัณฑะ พระติสสะ	พระอโสกะ	๓ ครั้ง ผู้เข้าประชุม - ๑๖๘,๐๐๐ รูป - ๑๐๐,๐๐๐ รูป - ๘๐,๐๐๐ รูป	๘๐,๐๐๐ ปี
๒	พระสิขี	ต้นมะม่วง	พระอภิภู พระสัมภวะ	พระเขมังกร	๓ ครั้ง ผู้เข้าประชุม - ๑๐๐,๐๐๐ รูป - ๘๐,๐๐๐ รูป - ๗๐,๐๐๐ รูป	๗๐,๐๐๐ ปี

๓ พระเวสสภู ต้นสาละ พระโสณะ พระอุปสันตะ ๓ ครั้ง ๖๐,๐๐๐ ปี
พระอุตตระ ผู้เข้าประชุม
- ๘๐,๐๐๐ รูป
- ๗๐,๐๐๐ รูป
- ๖๐,๐๐๐ รูป
๔ พระกกุสันธะ ต้นซึก พระวิธุระ พระวุฑฒิชะ ๑ ครั้ง ๔๐,๐๐๐ ปี
พระสัญชีวะ ผู้เข้าประชุม
๔๐,๐๐๐ รูป
๕ พระโกนาคมนะ ต้นมะเดื่อ พระภิยโยสะ พระโสตถิชะ ๑ ครั้ง ๓๐,๐๐๐ ปี
พระอุตตระ ผู้เข้าประชุม
๓๐,๐๐๐ รูป
๖ พระกัสสปะ ต้นไทร พระติสสะ พระสัพพมิตตะ ๑ ครั้ง ๒๐,๐๐๐ ปี
พระภารทวาชะ ผู้เข้าประชุม
๒๐,๐๐๐ รูป
๗ พระโคตมะ ต้นอัสสัตถะ พระสารีบุตร พระอานนท์ ๑ ครั้ง ๘๐ ปี
พระโมคคัลลานะ ผู้เข้าประชุม อายุขัย ของ
๑,๒๕๐ รูป คนในยุคนั้น
๑๐๐ ปี

เมื่อตรัสเล่าจบ ได้เสด็จเข้าพระวิหารที่ประทับ ภิกษุเหล่านั้นนั่งสนทนากันต่อ คราวนี้ได้ยกเรื่องขึ้นสนทนาว่า น่าอัศจรรย์จริงที่พระผู้มีพระภาคทรงทราบพระประวัติเหล่านี้อย่างชัดแจ้งแล้วตั้งประเด็นข้อสงสัยขึ้นว่า ทรงทราบเรื่องเหล่านี้ด้วยพระองค์เองหรือ หรือว่ามีเทวดากราบทูลให้ทรงทราบ

เนื้อหาตอนที่ ๒

พระผู้มีพระภาคทรงทราบเรื่องที่ภิกษุทั้งหลายสนทนากันด้วยพระโสตธาตุ อันเป็นทิพย์ จึงเสด็จกลับลงมาหาภิกษุเหล่านั้นอีกในตอนเย็น และตรัสเล่าต่อเพื่อ ทรงแก้ข้อสงสัยของภิกษุเหล่านั้นว่า พระองค์ทรงทราบเรื่องเหล่านี้ด้วยพระองค์เอง ด้วย เทวดากราบทูลให้ทรงทราบด้วย แต่คราวนี้ตรัสเล่าเฉพาะพระประวัติของพระ วิปัสสีพุทธเจ้าโดยพิสดาร

สาระสำคัญของตอนที่ ๒ ประกอบด้วยพระประวัติของพระวิปัสสีพุทธเจ้าตอนประสูติ ตอนเสด็จออกผนวช ตอนตรัสรู้ ตอนทรงประกาศพระศาสนา และตอน ทรงแสดงโอวาทปาติโมกข์ ซึ่งเป็นตอนสุดท้ายของพระประวัตินั้น ต่อจากนั้น ตรัสเล่า ถึงคำกราบทูลของพวกเทวดาและพรหมชั้นต่าง ๆ ซึ่งเป็นเหตุให้ทรงทราบพระประวัติ ของพระพุทธเจ้าทั้งหลายมีพระวิปัสสีพุทธเจ้า เป็นต้น

ในตอนประสูติมีเรื่องที่ควรศึกษา ๒ เรื่อง คือ เรื่องกฎธรรมดาของพระโพธิสัตว์ ๑๖ ประการ และเรื่องลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ ซึ่งพระพุทธเจ้า ทุกพระองค์ทรงมีเหมือนกัน

ในตอนเสด็จออกผนวช มีเรื่องเทวทูต ๔ โดยพิสดาร และเมื่อเสด็จออกผนวช มีมหาชนออกบวชตามเสด็จถึง ๘๔,๐๐๐ คน แต่เมื่อจะทรงปฏิบัติสมณธรรม เพื่อให้บรรลุผลที่ทรงหวัง พระองค์ทรงหลีกออกไปจากคณะนักบวชที่บวชตามเสด็จเหล่านั้น

ในตอนตรัสรู้ เรื่องที่น่าสนใจมากที่สุด ได้แก่ลำดับการพิจารณาสภาพของสังขาร ตามหลักปฏิจจสมุปบาทของพระวิปัสสีพุทธเจ้า โดยทรงเริ่มพิจารณาจากชรามรณะ ซึ่งเป็นปัจจุบันธรรม คือ สภาวะที่ปรากฏในปัจจุบันขึ้นไปหาสาเหตุว่า เมื่ออะไรมี ชรามรณะจึงมี เพราะอะไรเป็นปัจจัย ชรามรณะจึงมี? ครั้นทรงพิจารณาเรื่องนี้โดยแยบคาย จึงทรงรู้แจ้งด้วยพระปัญญาว่า เมื่อชาติมี ชรามรณะจึงมี เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรามรณะจึงมี?

ทรงพิจารณาอย่างนี้เรื่อยไปจนถึงนามรูปกับวิญญาณว่า เมื่ออะไรมี นามรูป จึงมี เพราะอะไรเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี? ครั้นทรงพิจารณาเรื่องนี้โดยแยบคาย จึงทรงรู้แจ้งด้วยพระปัญญาว่า เมื่อวิญญาณมี นามรูปจึงมี เพราะวิญญาณเป็น ปัจจัย นามรูปจึงมี?

จากนั้น ทรงพระดำริว่า เมื่ออะไรมี วิญญาณจึงมี เพราะอะไรเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี? ครั้นทรงพิจารณาเรื่องนี้โดยแยบคาย จึงทรงรู้แจ้งด้วยพระปัญญาว่า เมื่อนามรูปมี วิญญาณจึงมี เพราะนามรูปเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี?

ขอให้สังเกตว่า ตรงนี้ต่างกับกฎปฏิจจสมุปบาทโดยทั่วไป ที่ไล่ขึ้นไปตามลำดับว่า

เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี

เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี

เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี...

(สำนิ. (ไทย) ๑๖/๑/๒)

พระวิปัสสีพุทธเจ้ามิได้ทรงพิจารณาเช่นนั้น คือ ครั้นทรงพิจารณาไล่ขึ้นไปจนถึงวิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูปแล้ว ทรงพิจารณาย้อนกลับไปหานามรูปอีก ดังที่พระผู้มีพระภาคตรัสเล่าไว้ว่า

จากนั้น ทรงดำริว่า วิญญาณนี้ย่อมหมุนกลับมาจากนามรูปเท่านั้น ไม่เลยไปกว่านั้น เพราะความหมุนกลับเพียงแค่นี้ สัตว์โลกจึงเกิดบ้าง แก่บ้าง ตายบ้าง จุติบ้าง อุบัติบ้าง?

อรรถกถาอธิบายความตรงนี้ไว้ว่า พระวิปัสสีพุทธเจ้าทรงมุ่งพิจารณาอารมณ์ที่เป็นปัจจุบัน จึงไม่ทรงพิจารณาเลยไปถึง สังขารและอวิชชา ซึ่งเป็นอดีต (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๕๗-๕๘/๕๖)

ในตอนทรงประกาศพระศาสนา มีเรื่องที่น่าสนใจเป็นพิเศษ คือ ตัวเลขจำนวนพระสาวกชุดแรกที่ทรงส่งไปประกาศพระศาสนา กล่าวคือ หลังจากทรงรับคำ อาราธนาจากท้าวมหาพรหมแล้ว พระวิปัสสีพุทธเจ้าได้เสด็จไปโปรดพระโอรส พระนามว่าขัณฑะ และบุตรของปุโรหิตชื่อติสสะ ท่านทั้งสองก็ได้บรรลุธรรม แล้วทูลขอบรรพชาอุปสมบทเป็นภิกษุ จึงเกิดมีภิกษุสงฆ์ขึ้นเป็นครั้งแรกและได้เป็น คู่พระอัครสาวกของพระพุทธเจ้าพระองค์นี้ ต่อมาเมื่อมหาชนได้ทราบข่าวนี้ก็พากัน ไปเฝ้า และหลังจากได้ฟังพระธรรมเทศนาแล้ว มีผู้บรรลุธรรมชั้นสูง ขอบรรพชา อุปสมบทเป็นภิกษุอีกจำนวน ๘๔,๐๐๐ รูป นับเป็นคณะที่ ๒

ขอย้อนกล่าวถึงนักบวชจำนวน ๘๔,๐๐๐ คนที่ออกบวชตามเสด็จพระวิปัสสี และแยกจากกันระหว่างที่พระวิปัสสีทรงบำเพ็ญสมณธรรมนั้น นักบวชเหล่านี้ ครั้นได้ทราบข่าวว่า พระวิปัสสีตรัสรู้แล้ว และกำลังประกาศพระศาสนาอยู่ในกรุง พันธุมดีราชธานีก็พากันเดินทางมาเฝ้า หลังฟังพระธรรมเทศนาแล้วก็ได้บรรลุธรรม และขอบรรพชาอุปสมบทเป็นภิกษุทั้งหมด นับเป็นคณะที่ ๓ รวม ๓ คณะ คือ ๒ + ๘๔,๐๐๐ + ๘๔,๐๐๐ รูป เป็น ๑๖๘,๐๐๒ รูป แต่ท่านใช้ตัวเลขโดยประมาณว่า ๑๖๘,๐๐๐ รูป (อฏ?สฏ?ิภิกฺขุสตสหสฺสานิ) ภิกษุเหล่านี้ล้วนได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ ต่อมาพระวิปัสสีพุทธเจ้าตรัสเรียกประชุมสงฆ์ทั้งหมดแล้วทรงส่งไปประกาศพระศาสนา ในท้องถิ่นต่าง ๆ โดยทรงนัดให้กลับมายังกรุงพันธุมดี เพื่อฟังโอวาทปาติโมกข์จากพระองค์ทุก ๆ ๖ ปี

๑.๕ ข้อสังเกต

มีข้อที่น่าสังเกตหลายประการ ขอเสนอเพื่อพิจารณาประดับสติปัญญา ดัง ต่อไปนี้

๑. คำว่า มหาปทาน ซึ่งเป็นชื่อของพระสูตรนี้มีรูปคำพ้องกับชื่อคัมภีร์อปทาน แห่งขุททกนิกาย ต่างกันที่พระสูตรนี้มีคำว่า มหา นำหน้า คัมภีร์อปทาน เป็นคาถาประพันธ์ หรือร้อยกรองล้วนมี ๒ ภาค ภาคที่ ๑ ว่าด้วยพุทธาปทาน (พระประวัติของพระพุทธเจ้าของเรา) ปัจเจกพุทธาปทาน (พระประวัติของพระปัจเจก- พุทธเจ้า ๔๑ พระองค์) และเถราปทาน (ประวัติของพระเถระ) ส่วนภาคที่ ๒ ว่าด้วยเถราปทานต่อจนจบ (รวม ๕๖๑ รูป) และเถรีอปทาน (ประวัติพระเถรี ๔๐ รูป) คำว่า อปทาน ในที่นี้ แปลว่า ชีวประวัติ หรืออัตชีวประวัติ เพราะเจ้าของชีวประวัติเป็นผู้เล่าเอง นอกจากปัจเจกพุทธาปทานซึ่งพระผู้มีพระภาคตรัสเล่าแทน รูปแบบจึงต่างกับมหาปทานสูตรที่เป็นร้อยแก้ว และพระผู้มีพระภาคตรัสเล่าทั้งหมด

มหาปทานสูตรมีเนื้อหาเหมือนคัมภีร์พุทธวงศ์ ซึ่งว่าด้วยพระประวัติโดยสังเขป ของพระพุทธเจ้าในอดีตจำนวน ๒๔ พระองค์ และของพระองค์เองด้วย รูปแบบของคัมภีร์พุทธวงศ์ เป็นคาถาประพันธ์เหมือนคัมภีร์อปทาน แต่เป็นเรื่องที่พระผู้มี พระภาคตรัสเล่าทั้งหมดเหมือนมหาปทานสูตร พระประวัติของพระพุทธเจ้า ๗ พระองค์ในตอนที่ ๑ ของพระสูตรนี้ เหมือนกับ

พระประวัติของพระพุทธเจ้า ๗ พระองค์สุดท้ายของคัมภีร์พุทธวงศ์ ส่วนตอนที่ ๒ ของพระสูตรนี้มีลักษณะเฉพาะของพระสูตรนี้เอง

๒. คำว่า ทสสหัสสีโลกธาตุ ในภาษาบาลี มักแปลกันว่า หมื่นโลกธาตุ ทั้ง ๆ ที่คำนี้เป็นเอกพจน์ คำว่า สหัสสีโลกธาตุ เป็นชื่อบอกขนาดของโลกธาตุ ขนาดเล็ก โลกธาตุขนาดกลางเรียกว่าทวิสหัสสีโลกธาตุ และขนาดใหญ่เรียกว่า ติสหัสสีโลกธาตุ โลกธาตุขนาดเล็กแต่ละโลกธาตุประกอบด้วยจักรวาล ๑,๐๐๐ จักรวาล ขนาดกลางประกอบด้วยจักรวาล ๑,๐๐๐,๐๐๐ จักรวาล และขนาดใหญ่ประกอบด้วยจักรวาล ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิจักรวาล (องฺ. ติก. (ไทย) ๒๐/๘๑/๓๐๖-๓๐๗)

ในพระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคตรัสเล่าว่า เวลาที่พระวิปัสสีเสด็จลงสู่พระครรภ์ พระมารดาและเวลาที่ประสูติ ทสสหัสสีโลกธาตุหวั่นไหว คือ แผ่นดินไหวครั้งใหญ่ คำว่า ทส แปลว่า ๑๐ ทสสหัสสีโลกธาตุจึงแปลว่า ๑๐ โลกธาตุขนาดเล็ก หรือหมื่นจักรวาล (๑,๐๐๐ x ๑๐ = ๑๐,๐๐๐) คำว่า สหัสสีโลกธาตุ หรือ โลกธาตุขนาดเล็กนี้โดยทั่วไปท่านใช้เพียงสั้น ๆ ว่า โลกธาตุ เท่านั้น เช่น ในมหาสมยสูตรข้อ ๓๓๑ ของเล่มนี้ มีข้อความตอนหนึ่งว่า ทสหิ จ โลกธาตูหิ เทวตา เยภุยฺเยน สนฺนิปติตา โหนฺติ? (มีเหล่าเทวดาจำนวนมากจาก ๑๐ โลกธาตุมา ประชุมกัน) คำว่า ทสโลกธาตุ หรือ ๑๐ โลกธาตุนี้ อรรถกถาอธิบายว่า ทสสหสฺสจกฺกวาฬา หิ อิธ ทสโลกธาตุโยติ อธิปฺเปตา? (๑๐,๐๐๐ จักรวาล ท่านหมายถึง ๑๐ โลกธาตุ ในที่นี้ - ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๓๑/๒๙๓)

๓. ตัวเลข ๑๖๘,๐๐๐ ซึ่งเป็นจำนวนพระอรหันตสาวกของพระวิปัสสีพุทธเจ้า ที่ทรงส่งไปประกาศพระศาสนาและกลับมาเข้าประชุมพระสาวกครั้งที่ ๑ ตัวเลขนี้แปลจากคำว่า อฏ?สฏ?ิภิกฺขุสตสหสฺสํ ซึ่งแปลกันว่า ๖,๘๐๐,๐๐๐ รูป (หกล้านแปดแสนรูป) คำแปลนี้ใช้ได้ ถ้าเป็นสังขยาคูณธรรมดาอย่างที่ใช้กันทั่วไป แต่ในที่นี้ ตัวเลขจำนวนที่แปลอย่างนั้นมากเกินไป เพราะตามพระประวัติในตอนนั้น มีผู้มาขอบรรพชาอุปสมบท ๓ คณะ คือ คณะแรก ๒ รูป คณะที่ ๒ และที่ ๓ คณะละ ๘๔,๐๐๐ รูป รวมกัน (๒ + ๘๔,๐๐๐ + ๘๔,๐๐๐) เป็น ๑๖๘,๐๐๒ รูป เท่านั้น สังขยานี้จึงเป็นสังขยาบวกและคูณ คือ ๖๘ + ๑๐๐ = ๑๖๘ แล้ว คูณด้วย ๑,๐๐๐ = ๑๖๘,๐๐๐ ดังที่อรรถกถาพุทธวงศ์อธิบายไว้ว่า -อฏ?สฏ?ิสตสหสฺสานนฺติ อฏ?สฏ?ิสหสฺสาธิกานํ สตสหสฺสภิกฺขูนนฺติ อตฺโถ (คำว่า อฏ?สฏ?ิสตสหสฺสานํ หมายถึง ภิกษุ ๑๐๐,๐๐๐ รูป กับอีก ๖๘,๐๐๐ รูป - ขุ.พุทฺธ.อ. (บาลี) ๑/๒๑/๓๔๔)

๔. เรื่องกฎธรรมดาของพระโพธิสัตว์ ๑๖ ประการ และเรื่องลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการนั้น ถือเป็นคุณสมบัติพิเศษของพระพุทธเจ้าทุกพระองค์โดยเฉพาะเรื่องลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ มีปรากฏอยู่ในคัมภีร์พราหมณ์สืบทอดกันมาแต่โบราณกาลอันนับไม่ได้ ถ้ามองในแง่อภิปรัชญา ทั้ง ๒ เรื่องนี้เป็นสัจธรรมหรือความจริงปรวิสัย (objective truth) เพราะมีได้หลาย ๆ คน และหลายสมัย ไม่ใช่ความจริงอัตวิสัย (subjective truth) ที่มีได้และรู้ได้เฉพาะบุคคล โดยพิสูจน์

ไม่ได้ด้วยประสบการณ์ ทางพระพุทธศาสนาพิสูจน์ได้ว่า คุณสมบัติเหล่านี้เกิดจากการ สั่งสมบารมีของแต่ละคน ไม่ใช่มีได้ด้วยปัจจัยหรือสาเหตุภายนอกตัว เช่น พระเป็นเจ้าบันดาลให้

๕. การที่พระผู้มีพระภาคทรงเปิดเผยและทรงยอมรับว่า มีพระพุทธเจ้าในอดีตหลายพระองค์นั้น ย่อมแสดงให้เห็นเป็นอย่างดีว่า พระองค์ทรงยอมรับว่า สัจธรรมขั้นสูงสุดที่พระพุทธเจ้าแต่ละพระองค์ตรัสรู้เป็นสัจธรรมปรวิสัย เป็นความจริงสากลที่มีอยู่อย่างนั้น เป็นอยู่อย่างนั้น เมื่อใดมีผู้รู้แจ้ง เมื่อนั้นสัจธรรมนี้ก็ได้รับการเปิดเผยให้ได้ทราบกัน ประเด็นสำคัญของเรื่องนี้ชี้ให้เห็นว่า พระผู้มีพระภาค มิได้ทรงผูกขาดว่า สัจธรรมนี้เป็นของพระองค์แต่เพียงผู้เดียว แต่ทรงถือว่าพระ พุทธเจ้าทั้งหลายในอดีตทรงรู้แจ้งแทงตลอดมาแล้ว และในอนาคตก็จักมีพระพุทธ-เจ้ามาตรัสรู้สัจธรรมนี้อีก

๖. กล่าวเฉพาะ ปุพเพนิวาสญาณ คือ ความรู้เรื่องชีวิตของคนในอดีตนั้น อาจมีได้แก่บุคคลหลายประเภท แต่มีได้ไม่เท่ากัน ดังที่อรรถกถาอธิบายเปรียบเทียบ ให้เห็นความต่างไว้ดังนี้

ปุพเพนิวาสญาณของพวกเดียรถีย์ (นักบวชนอกพระพุทธศาสนา) เปรียบเหมือน แสงหิ่งห้อย ของพระสาวกทั้งหลายเปรียบเหมือนแสงประทีป ของพระอัครสาวก ทั้งสองเปรียบเหมือนแสงดาวประกายพรึก ของพระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งหลายเปรียบเหมือนแสงของดวงจันทร์ ส่วนของพระพุทธเจ้าทั้งหลายเปรียบเหมือนแสงอันเป็น ปริมณฑลของดวงอาทิตย์ตั้งพันดวง (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๑/๒-๓) ซึ่งหมายความว่า พระญาณของพระพุทธเจ้าหยั่งรู้ย้อนหลังไปในอดีตกาลได้ไกลแสนไกลสุดจะประมาณ ได้ว่ากี่หมื่นกี่แสนกัป

๒. มหานิทานสูตร

๒.๑ ที่มาของชื่อ

มหานิทานสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยสิ่งที่เป็นต้นเหตุใหญ่ คำว่า ต้นเหตุ ใหญ่ ในที่นี้หมายถึงปฏิจจสมุปบาท หรือกฎปัจจยาการ คือการที่สิ่งทั้งปวงอาศัย กันและกันเกิดขึ้น ซึ่งเป็นเนื้อหาสาระของพระสูตรนี้ ชื่อนี้จึงตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร

๒.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ท่านพระอานนท์ ขณะประทับอยู่ ณ นิคมของชาวกุรุชื่อกัมมาสธัมมะ แคว้นกุรุ เพื่อทรงแก้ความเข้าใจผิดของพระเถระ คือ ท่านกราบทูลว่าน่าแปลกที่ปฏิจจสมุปบาทนี้ซึ่งเป็นธรรมลึกซึ้งสุดจะคาดคะเนได้ แต่สำหรับท่าน กลับเป็นธรรมง่าย ๆ พระผู้มีพระภาคทรงห้ามมิให้พูดเช่นนี้ แล้วทรง อธิบายรายละเอียดให้ฟัง

๒.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของมหานิทานสูตร เป็นบรรยายโวหาร แบบถาม - ตอบ ซึ่งมีทั้งแบบ ถามเอง-ตอบเอง (กเถตุกามยตาปุจฉา) และถามให้ผู้ฟังแสดงความเห็น (อนุมติปุจฉา) และมีอุปมาอุปไมยประกอบ

๒.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

ภาคอุทเทส

ท่านพระอานนท์กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ น่าอัศจรรย์จริง ไม่เคย ปรากฏ ปฏิจจสมุปบาทนี้ เป็นธรรมที่ลึกซึ้งสุดจะคาดคะเนได้ แต่ถึงกระนั้น ก็ยังปรากฏแก่ข้าพระองค์เหมือนกับว่าเป็นธรรมง่าย ๆ พระพุทธเจ้าข้า?

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า อย่าพูดเช่นนั้น ปฏิจจสมุปบาทนี้เป็นธรรมที่ลึกซึ้ง สุดจะคาดคะเนได้ เพราะหมู่สัตว์ไม่รู้ไม่เข้าใจปฏิจจสมุปบาทนี้จึงยุ่งเหยิงเหมือนขอดด้ายของช่างหูก เป็นปมนุงนังเหมือนกระจุกด้าย เป็นเหมือนหญ้ามุงกระต่ายและหญ้าปล้อง ไม่อาจข้ามอบาย ทุคติ วินิบาต และสงสารไปได้

ภาคนิทเทส

จากนั้น ทรงอธิบายปฏิจจสมุปบาทโดยละเอียดมีสาระสำคัญ ดังนี้

๑. ทรงแสดงด้วยกเถตุกามยตาปุจฉา (ถามเอง-ตอบเอง) ว่า ถ้ามีผู้ถามว่า ชรามรณะมีเพราะมีปัจจัยหรือ? ควรตอบว่า มี? เมื่อถูกถามว่า อะไรเป็นปัจจัย ชรามรณะจึงมี? ควรตอบว่า เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรามรณะจึงมี?

ต่อไปทรงตั้งคำถามในทำนองนี้ว่า ชาติมีอะไรเป็นปัจจัย ตอบว่า มีภพเป็น ปัจจัย

ถามว่า ภพมีอะไรเป็นปัจจัย ตอบว่า มีอุปาทานเป็นปัจจัย

ถามว่า อุปาทานมีอะไรเป็นปัจจัย ตอบว่า มีตัณหาเป็นปัจจัย

ถามว่า ตัณหามีอะไรเป็นปัจจัย ตอบว่า มีเวทนาเป็นปัจจัย

ถามว่า เวทนามีอะไรเป็นปัจจัย ตอบว่า มีผัสสะเป็นปัจจัย

ถามว่า ผัสสะมีอะไรเป็นปัจจัย ตอบว่า มีนามรูปเป็นปัจจัย

ถามว่า นามรูปมีอะไรเป็นปัจจัย ตอบว่า มีวิญญาณเป็นปัจจัย

ถามว่า วิญญาณมีอะไรเป็นปัจจัย ตอบว่า มีนามรูปเป็นปัจจัย

แล้วทรงสรุปย้อนกลับเพื่อแสดงลำดับการเกิดแห่งกองทุกข์ว่า

เพราะนามรูปเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี

เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย นามรูปจึงมี

เพราะนามรูปเป็นปัจจัย ผัสสะจึงมี

เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี

เพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี

เพราะตัณหาเป็นปัจจัย อุปาทานจึงมี

เพราะอุปาทานเป็นปัจจัย ภพจึงมี

เพราะภพเป็นปัจจัย ชาติจึงมี

เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรามรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาสจึงมี

๒. จากนั้น ทรงอธิบายด้วยวิธีตั้งคำถามให้ตอบ โดยทรงยกปฏิจจสมุปบาท แต่ละข้อมาตั้ง แล้วทรงอธิบายความหมายของปฏิจจสมุปบาทข้อนั้น ๆ เสร็จแล้วทรงตั้งคำถามแบบอนุมติปุจฉา (ถามเพื่อขอความเห็น) เช่น

(ข้อ ๙๘) อานนท์ ข้อที่เรากล่าวไว้เช่นนี้ว่า เพราะชาติเป็นปัจจัย ชรามรณะ จึงมี? เธอพึงทราบเหตุผลที่ชาติเป็นปัจจัย ชรามรณะจึงมี ดังต่อไปนี้ ก็ถ้าชาติ คือ เพื่อความเป็นเทพของพวกเทพ ... เพื่อความเป็นสัตว์เลื้อยคลานของพวกสัตว์ เลื้อยคลาน ไม่ได้มีแก่ใคร ๆ ในภพไหน ๆ ทั่วทุกแห่ง ก็ถ้าชาติไม่ได้มีเพื่อความเป็นอย่างนั้นของสรรพสัตว์พวกนั้น ๆ เมื่อชาติไม่มีโดยประการทั้งปวง เพราะชาติ ดับไป ชรามรณะจะปรากฏได้หรือ? ท่านพระอานนท์ทูลตอบว่าปรากฏไม่ได้เลย พระพุทธเจ้าข้า? จึงทรงสรุปว่า อานนท์ เพราะเหตุนั้น เหตุ ต้นเหตุ เหตุเกิด และปัจจัยแห่งชราและมรณะ ก็คือชาตินั่นเอง?

๓. จากนั้น ทรงอธิบายย้อนขึ้นไปจนถึงเพราะเวทนาเป็นปัจจัย ตัณหาจึงมี ก็ทรงขยายผลของเวทนาออกไปเป็น ๘ ประการดังนี้

ด้วยเหตุนี้แล อานนท์

เพราะอาศัยเวทนา ตัณหาจึงมี

เพราะอาศัยตัณหา ปริเยสนา (การแสวงหา) จึงมี

เพราะอาศัยปริเยสนา ลาภะ (การได้) จึงมี

เพราะอาศัยลาภะ วินิจฉยะ (การกำหนด) จึงมี

เพราะอาศัยวินิจฉยะ ฉันทราคะ (ความกำหนัดด้วยอำนาจความพอใจ)จึงมี

เพราะอาศัยฉันทราคะ อัชโฌสานะ (ความหมกมุ่นฝังใจ) จึงมี

เพราะอาศัยอัชโฌสานะ ปริคคหะ (การยึดถือครอบครอง) จึงมี

เพราะอาศัยปริคคหะ มัจฉริยะ (ความตระหนี่) จึงมี

เพราะอาศัยมัจฉริยะ อารักขะ (ความหวงกั้น) จึงมี

เพราะอารักขะเป็นเหตุ บาปอกุศลธรรมเป็นอเนกย่อมเกิดขึ้นจากการถือท่อนไม้ การถือศัสตรา การทะเลาะ การแก่งแย่งการวิวาท การพูดขึ้นเสียงว่า มึง มึง? การพูดส่อเสียดและการพูดเท็จ?

๔. จากนั้น ทรงอธิบายย้อนขึ้นจาก เพราะอารักขะเป็นปัจจัย ...? ไปจนถึง เพราะอาศัยตัณหา ปริเยสนาจึงมี? แล้วทรงสรุปว่า ธรรม ๒ อย่าง คือ ตัณหา และปริเยสนา รวมลงเป็นอย่างเดียวกับเวทนา จากนั้นทรงอธิบายปฏิจจสมุปบาทต่อ คือ เพราะผัสสะเป็นปัจจัย เวทนาจึงมี? โดยนัยข้างต้นจนถึง เพราะนามรูปเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี? แล้วทรงสรุปว่า

ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ วิญญาณและนามรูปจึงเกิด แก่ ตาย จุติ หรืออุบัติ
ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ จึงมีคำที่เป็นเพียงชื่อ
ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ จึงมีคำที่ใช้ตามความหมาย
ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ จึงมีคำบัญญัติ
ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ จึงมีแต่สื่อความเข้าใจ
ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ จึงมีวัฏฏะหรือวิวัฏฏะ

ความเป็นไป ความเป็นอย่างนี้ ย่อมปรากฏโดยการบัญญัติ คือ สมมติบัญญัติขึ้นใช้เพื่อสื่อความหมายกัน สิ่งที่เป็นสภาวะปรากฏ ได้แก่ นามรูปที่เป็นไปพร้อมกับ วิญญาณ เพราะต่างก็เป็นปัจจัยของกันและกัน

๕. จากนั้น ทรงอธิบายเรื่องการบัญญัติอัตตาของพวกที่เชื่อเรื่องอัตตาว่า มี ๔ แบบ ซึ่งบัญญัติตามทรรศนะ ๔ ทรรศนะ ดังนี้

๕.๑ บัญญัติว่า อัตตาของเรามีขนาดจำกัด มีรูปตามทรรศนะที่เห็นว่า อัตตามีขนาดจำกัด มีรูป

๕.๒ บัญญัติว่า อัตตาของเรามีขนาดไม่จำกัด มีรูป ตามทรรศนะที่เห็น ว่า อัตตามีขนาดไม่จำกัด มีรูป

๕.๓ บัญญัติว่า อัตตาของเรามีขนาดจำกัด ไม่มีรูป ตามทรรศนะที่เห็น ว่า อัตตามีขนาดจำกัด ไม่มีรูป

๕.๔ บัญญัติว่า อัตตาของเรามีขนาดไม่จำกัด ไม่มีรูป ตามทรรศนะที่ เห็นว่า อัตตามีขนาดไม่จำกัด ไม่มีรูป

เมื่อบัญญัติอัตตาตามทรรศนะเหล่านี้ ก็จะมีทรรศนะย่อย ๓ ทรรศนะ เกิด ตามมาจากแต่ละทรรศนะ คือ (๑) อัตตามีอยู่เฉพาะในชาตินี้เท่านี้ (๒) อัตตามีอยู่ตลอดไป หรือ (๓) เราสามารถทำอัตตาที่มีสภาพไม่เที่ยงให้มีสภาพเที่ยงได้

ความตรงนี้ชี้ให้เห็นว่า ไม่ว่าจะบัญญัติอัตตาตามทรรศนะใด สิ่งที่ตามมา คือ การยึดติดในเรื่องอัตตา หรืออัตตวาทุปาทาน แล้วนำไปสู่การเชื่อมโยงตามกฎปฏิจจสมุปบาทต่อไป นั่นคืออุปาทาน ภพ ชาติ ชรามรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส

ในทางตรงกันข้าม การไม่บัญญัติอัตตาตามทรรศนะทั้ง ๔ อย่างนี้ ก็จะไม่มีทรรศนะย่อย ๓ อย่างเกิดขึ้น เมื่อเป็นเช่นนี้ การเชื่อมโยงของกฎปฏิจจสมุปบาทก็จะขาดตอนลง

๖. ทรงอธิบายต่อไปว่า ทิฏฐิหรือทรรศนะที่เห็นว่ามีอัตตา มี ๓ ทรรศนะ คือ

๖.๑ ทรรศนะที่เห็นว่า เวทนาเป็นอัตตาของเรา

๖.๒ ทรรศนะที่เห็นว่า เวทนาไม่ใช่อัตตาของเรา เพราะอัตตาของเรา ไม่เสวยอารมณ์

๖.๓ ทรรศนะที่เห็นว่า เวทนาไม่ใช่อัตตาของเรา เพราะอัตตาของเราจะ ไม่เสวยอารมณ์ ก็มิใช่ อัตตาของเรายังเสวยอารมณ์อยู่ เพราะอัตตาของเรามีเวทนาเป็นคุณสมบัติ

ทรงเน้นว่า ไม่ว่าจะเห็นอย่างไรใน ๓ ทรรศนะนี้ เมื่อถูกถามว่า ในเวทนา ๓ อย่าง คือ สุขเวทนา ทุกขเวทนา และอทุกขมสุขเวทนา ซึ่งต่างก็มีลักษณะ ไม่เที่ยงแท้แน่นอนนั้น เวทนาใดเป็นอัตตาหรือเป็นคุณสมบัติของอัตตา ผู้ถือ ทรรศนะนั้น ๆ ก็ตอบไม่ได้

ความตรงนี้ชี้ให้เห็นว่า ไม่มีอัตตาที่เที่ยงแท้ถาวร มีแต่สภาวธรรมที่เรียกว่า นามรูปกับวิญญาณที่เชื่อมโยงกันตามกฎปฏิจจสมุปบาทดังที่ตรัสไว้ข้างต้น

๗. จากนั้น ทรงอธิบายเรื่องวิญญาณฐิติ คือ ภูมิเป็นที่ตั้งหรือที่เกิดของวิญญาณ ๗ ภูมิ เรื่องอายตนะ คือที่ต่อ ในที่นี้หมายถึงภูมิของสัตว์ที่จัดเข้าในวิญญาณฐิติไม่ได้ มี ๒ ภูมิ และเรื่องวิโมกข์ คือ ความหลุดพ้น ๘ แบบ

วิญญาณฐิติ ๗ ภูมิ ได้แก่ (๑) ภูมิของสัตว์ ผู้มีกายต่างกัน มีสัญญาต่างกัน คือ มนุษย์ เทวดาในสวรรค์ ๖ ชั้น พวกยักษิณีและพวกเวมานิกเปรตที่พ้นจาก อบายภูมิ ๔ (๒) ภูมิของสัตว์ผู้มีกายต่างกัน แต่มีสัญญาอย่างเดียวกัน คือ พวก พรหมชั้นปฐมฌาน ได้แก่ พรหมปาริสัชชา พรหมปโรหิตา และมหาพรหมา (๓) ภูมิ ของสัตว์ผู้มีกายอย่างเดียวกัน แต่มีสัญญาต่างกัน คือ พวกพรหมชั้นอาภัสสระ (๔) ภูมิของสัตว์ผู้มีกายอย่างเดียวกันมีสัญญาอย่างเดียวกัน คือ พรหมชั้นสุภกิณหะ (๕) ภูมิของสัตว์ผู้ได้อากาสานัญจายตนสมาบัติ (๖) ภูมิของสัตว์ผู้ได้วิญญาณัญ-จายตนสมาบัติ (๗) ภูมิของสัตว์ผู้ได้อากิญจัญญายตนสมาบัติ

เรื่อง อายตนะ ๒ ภูมิ คือ ภูมิของสัตว์ที่ไม่อาจจัดเข้าในวิญญาณฐิติ ๗ ได้ เพราะไม่มีสัญญา (อสัญญา) หรือกำหนดไม่ได้ว่าเป็นสัญญา (เนวสัญญานาสัญญา) ได้แก่ (๑) ภูมิของพวกพรหมชั้นอสัญญีสัตว์ (พรหมลูกฟัก มีแต่รูปไม่มีสัญญา) คือ ผู้ได้อสัญญายตนสมาบัติ (๒) ภูมิของพวกพรหมผู้ได้เนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ

ทรงเน้นว่า เหล่าสัตว์ในภพภูมิเหล่านี้ ถ้าไม่รู้แจ้งปฏิจจสมุปบาท ไม่รู้ความ เกิด ความดับ คุณและโทษของวิญญาณฐิติและอายตนะเหล่านี้ ก็จะเพลิดเพลินอยู่ในภพภูมินั้น ๆ ไม่อาจหลุดพ้นไปได้ จึงต้องได้รับโสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ผู้รู้ชัดความเกิด ความดับ คุณและโทษของภพภูมิเหล่านี้และรู้ชัดอุบาย วิธีสลัดออกจากภพภูมิเหล่านี้ ก็จะไม่เพลิดเพลินในภพภูมิต่าง ๆ ซึ่งเป็นทางนำไปสู่ ความหลุดพ้น ด้วยวิโมกข์ ๘ แบบ สำหรับบุคคล ๘ จำพวก

๒.๕ ข้อสังเกต

คำว่า มหานิทาน ซึ่งเป็นชื่อของพระสูตรนี้ มีรูปคำพ้องกับชื่อวรรคหนึ่ง ของสังยุตตนิกาย คือ นิทานวรรค (พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๖) คำว่า นิทาน ทั้งในคำว่า มหานิทานสูตร และในคำว่า นิทานวรรค แปลว่า ต้นเหตุ หรือสิ่งที่เป็นต้นเหตุ เหมือนกัน และหมายถึงหมวดธรรมเดียวกัน คือ ปฏิจจสมุปบาท

ในนิทานวรรค สังยุตตนิกาย ท่านประมวลพระสูตรที่ว่าด้วยปฏิจจสมุปบาทมารวมไว้ถึง ๓๓๗ สูตร เพื่ออำนวยความสะดวกแก่ผู้สนใจศึกษาค้นคว้าเรื่อง ปฏิจจสมุปบาทในบริบทต่าง ๆ ซึ่งมีรูปแบบการอธิบายหลากหลาย เช่น อธิบายโดยเริ่มจากอวิชชา เรื่อยไปจนถึงชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส ก็มี หรือเริ่มจากทุกข์ไล่ขึ้นไปเรื่อย ๆ จนถึงอวิชชาก็มี การอธิบายอย่างนี้เรียกว่า อธิบายเต็มสูตร อธิบายโดยจับเอาท่อนใดท่อนหนึ่งมาขยายความตามที่ต้องการก็มี การอธิบายอย่างนี้เรียกว่าอธิบายไม่เต็มสูตร แต่ในพระสูตรจำนวน ๓๓๗ สูตร ของนิทานวรรคนั้น ไม่มีพระสูตรใดได้ชื่อว่ามหานิทานสูตร คือ พระสูตรที่ว่าด้วย สิ่งที่เป็นต้นเหตุใหญ่ เหมือนพระสูตรนี้

มหานิทานสูตรนี้ได้รับยกย่องว่าเป็นพระสูตรที่มีอรรถลึกซึ้ง (คมฺภีรตฺถ) พระ สูตร ๑ ใน ๘ สูตรที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงขณะประทับในนิคมของชาวกุรุ พระสูตรที่มีอรรถลึกซึ้งอีก ๗ สูตร คือ (๑) มหาสติปัฏฐานสูตร (ในเล่มนี้) (๒) สติปัฏฐานสูตร หรือมหาสติปัฏฐานสูตร (๓) สาโรปมสูตร (๔) รุกโขปมสูตร (๕) รัฏฐปาลสูตร (๖) มาคัณฑิยสูตร (๗) อาเนญชสัปปายสูตร ทั้ง ๖ สูตรนี้ อยู่ในมัชฌิมนิกาย (บัดนี้ รุกโขปมสูตร ยังหาไม่พบว่าอยู่ในพระไตรปิฎกเล่มใด) (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๗๓/๓๕๗, ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๑๐๖/๒๔๓)

ขอให้สังเกตว่า พระผู้มีพระภาคทรงอธิบายปฏิจจสมุปบาทในพระสูตรนี้ คล้ายกับที่พระวิปัสสีพุทธเจ้าทรงพิจารณาปฏิจจสมุปบาทในตอนตรัสรู้ ดังแนะนำไว้ในคำแนะนำมหาปทานสูตร คือ เริ่มต้นที่ชรา มรณะ ไล่ขึ้นไปจนถึงวิญญาณแล้วหมุนกลับลงมา ไม่เลยไปถึงสังขารและอวิชชา เพราะทรงเน้นวิญญาณกับนามรูป เพื่อขยายผลไปสู่การบัญญัติอัตตาตามทิฏฐิต่าง ๆ และการเวียนว่ายตายเกิดในภพภูมิต่าง ๆ ทรงแสดงว่าเมื่อรู้แจ้งปฏิจจสมุปบาทนี้ดีแล้ว จะหลุดพ้นจากภพภูมิเหล่านั้น และเข้าถึงวิโมกข์ได้ในที่สุด

๓. มหาปรินิพพานสูตร

๓.๑ ที่มาของชื่อ

มหาปรินิพพานสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยมหาปรินิพพาน หมายถึงการดับขันธ์ของพระผู้มีพระภาคซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่สำคัญที่สุดสำหรับพุทธศาสนิกชน ทั้งหลาย ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร

๓.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้เป็นบันทึกประมวลลำดับเหตุการณ์และพระธรรมเทศนาในขบวน เสด็จจาริกแสดงธรรมครั้งสุดท้ายของพระผู้มีพระภาค ตลอดจนเหตุการณ์ในวัน เสด็จดับขันธปรินิพพาน การถวายพระเพลิง การแจกพระบรมสารีริกธาตุ และการ สร้างพระสถูป

สันนิษฐานกันว่า พระสูตรนี้ พระธรรมสังคาหกาจารย์ครั้งปฐมสังคายนาจัด ทำขึ้น นับเป็นพระสูตรที่ยาวที่สุด

๓.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของมหาปรินิพพานสูตรเป็นแบบบันทึกเล่าเรื่อง โดยประมวลเหตุการณ์ และพระธรรมเทศนาทั้งหมดที่เกิดขึ้นในขบวนเสด็จจาริกแสดงธรรมครั้งสุดท้าย มารวมไว้

๓.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

เนื้อหาของพระสูตรนี้แบ่งเป็น ๖ ภาณวาร และแบ่งย่อยออกเป็น ๔๔ ตอน บางตอนบันทึกไว้โดยย่อและมีรายละเอียดแยกไปตั้งเป็นสูตรหนึ่งต่างหากก็มี เช่น มหาสุทัสสนสูตร ชนวสภสูตรในเล่มนี้ บางตอนปรากฏอยู่ในคัมภีร์ต่าง ๆ ทั้งของพระสุตตันตปิฎก ของพระวินัยปิฎก และของพระอภิธรรมปิฎก สาระสำคัญของ แต่ละตอนมีดังนี้

ตอนที่ ๑-๓

วัสสการพราหมณ์มหาอำมาตย์แคว้นมคธ เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคขณะประทับ อยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ กราบทูลตามรับสั่งของพระเจ้าอชาตศัตรู เรื่องจะเสด็จไปปราบแคว้นวัชชี พระผู้มีพระภาคมิได้ตรัสอะไรในเรื่องนี้ แต่ได้ตรัส ถามท่านพระอานนท์ที่กำลังถวายงานพัดอยู่ในขณะนั้นว่า พวกเจ้าวัชชียังปฏิบัติมั่น ตามราชอปริหานิยธรรม ๗ ประการอยู่หรือไม่ เมื่อพระเถระทูลตอบว่า ยังปฏิบัติมั่นอยู่ จึงทรงพยากรณ์ว่า ตราบใดที่พวกเจ้าวัชชียังปฏิบัติมั่นตามราชอปริหานิยธรรม ทั้ง ๗ ประการ ตราบนั้นพวกเจ้าวัชชีพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความ เสื่อมเลย แล้วทรงเล่าให้วัสสการพราหมณ์ฟังว่า เคยตรัสเรื่องราชอปริหานิยธรรม ๗ ประการนี้แก่พวกเจ้าวัชชี

วัสสการพราหมณ์กราบทูลว่า พวกเจ้าวัชชีปฏิบัติเพียงประการเดียวก็จะมีแต่ ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อม ไม่ต้องปฏิบัติให้ครบทั้ง ๗ ประการเลย พระเจ้าอชาตศัตรูไม่ควรทำสงครามกับพวกเจ้าวัชชีเลย นอกจากใช้วิธีทางการทูต หรือไม่ก็ทำให้แตกสามัคคีกันแล้วทูลลากลับ

หลังจากวัสสการพราหมณ์กลับไปไม่นาน พระผู้มีพระภาครับสั่งให้ท่าน พระอานนท์เรียกประชุมสงฆ์ทั้งหมดที่พำนักอยู่ในกรุงราชคฤห์ในขณะนั้น และได้ตรัสพระธรรมเทศนาเรื่องอปริหานิยธรรมสำหรับภิกษุ หรือภิกขุอปริหานิยธรรม รวม ๖ หมวด เป็นอปริหานิยธรรม ๗ ประการ ๕ หมวด ๖ ประการ ๑ หมวด หมวดที่ ๔ ได้แก่ โพชฌงค์ ๗ หมวดที่ ๕ ได้แก่สัญญา ๗ (คือสัญญา ๗ ประการแรก ในสัญญา ๑๐) และหมวดที่ ๖ ได้แก่สารณียธรรม ๖

จากนั้น ได้เสด็จพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ประมาณ ๕๐๐ รูป ลงจากภูเขาคิชฌกูฏไปยังอัมพลัฏฐิกาวัน (สวนมะม่วงหนุ่ม) เสด็จเข้าประทับ ณ ตำหนักหลวง ทรงแสดงพระธรรมเทศนาว่าด้วยศีล สมาธิ ปัญญา แก่ภิกษุทั้งหลายแล้วเสด็จต่อไป จนถึงเมืองนาลันทา(นาพันทา) ประทับที่ปาวาริกัมพวัน (สวนมะม่วงของปาวาริกเศรษฐี) แคว้นมคธ

ตอนที่ ๔

ท่านพระสารีบุตรเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคขณะประทับอยู่ที่ปาวาริกัมพวันกราบทูล ถึงความเลื่อมใสที่ท่านมีต่อพระผู้มีพระภาคด้วยอาสภิวาจา คือ วาจาอันองอาจดุจเสียงราชสีห์คำราม(สีหนาท)

ว่า ไม่เคยมี จักไม่มี และย่อมไม่มี สมณะ หรือพราหมณ์ผู้อื่น ซึ่งจะมีปัญญาในทางพระสัมโพธิญาณยิ่งกว่าพระผู้มีพระภาค?

เมื่อทรงท้วงติงว่า พระเถระไม่มีเจโตปริยญาณ (ปัญญาหยั่งรู้วาระจิตของผู้อื่น) ในพระพุทธเจ้าทั้งหลายทั้งในอดีต อนาคต และปัจจุบัน จะรู้เรื่องในพระทัยของพระพุทธเจ้าเหล่านั้นได้อย่างไร ท่านกราบทูลว่า ท่านมีวิธีการอนุมาน โดยอาศัยองค์ธรรม ๓ หมวด คือ นิวรณ์ ๕ สติปัฏฐาน ๔ และโพชฌงค์ ๗ เป็นเครื่องมืออนุมานว่า เพราะพระพุทธเจ้าทุกพระองค์ทรงละนิวรณ์ ๕ ประการได้เด็ดขาด มีพระทัยมั่นคงดีในสติปัฏฐาน ๔ ประการ ทรงเจริญโพชฌงค์ ๗ ประการ ตามความ เป็นจริง จึงตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ท่านเปรียบเทียบท่านเองกับนายประตูผู้ฉลาดของเมืองชายแดนที่มีกำแพงมั่นคง มีประตูเข้า-ออกเพียงประตูเดียวว่าเขาย่อมรู้จักสัตว์ใหญ่ ๆ ทุกชนิดที่เข้าและออกจากเมืองนั้นโดยพิจารณา สำรวจที่ทางเข้า-ออกนี้ ฉันใด ท่านก็พิจารณาสำรวจจากธรรม ๓ หมวดนี้ฉันนั้น

พระผู้มีพระภาคทรงนิ่งมิได้ตรัสรับรองความถูกต้องของการอนุมานนี้ แต่อรรถกถาบอกให้ดูรายละเอียดเรื่องนี้ในสัมปสาทนียสูตร ในทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค (พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๑) ตรงนี้มีข้อที่ควรศึกษา คือ ท่านพระสารีบุตรมิได้ตามเสด็จมาจากกรุงราชคฤห์เพราะท่านมาพักอยู่ที่นาลันทาซึ่งเป็นบ้านเดิมของท่านเพื่อโปรดมารดา และท่านก็ได้นิพพานในห้องที่ท่านเกิดนั่นเอง หลังจากขบวนเสด็จเคลื่อนไปแล้ว

ตอนที่ ๕-๗

พระผู้มีพระภาคเสด็จจากเมืองนาลันทาไปถึงปาฏลิคาม แคว้นมคธ ประทับ ณ บ้านรับรองของอุบาสกอุบาสิกาชาวปาฏลิคาม ทรงแสดงพระธรรมเทศนาโปรดอุบาสกและอุบาสิกาเหล่านั้น เรื่องโทษของผู้ทุศีล ๕ ประการ และอานิสงส์ของผู้มีศีล ๕ ประการ

วันรุ่งขึ้นตรัสกับท่านพระอานนท์เรื่องการสร้างเมืองปาฏลีบุตรที่มหาอำมาตย์ แคว้นมคธ ๒ คน คือ สุนีธะและวัสสการพราหมณ์กำลังดำเนินการอยู่ว่า ต่อไปเมืองนี้จะเป็นเมืองชั้นเยี่ยม เป็นศูนย์กลางการค้าขาย แต่จะมีอันตราย ๓ อย่าง คือ อันตรายที่เกิดจากไฟ จากน้ำ และจากการแตกสามัคคี ต่อมา มหาอำมาตย์ทั้งสองเข้าเฝ้ากราบทูลอาราธนาพระองค์พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ไปเสวยพระกระยาหาร ที่บ้านพักของตน ครั้นเสวยพระกระยาหารเสร็จ ทรงอนุโมทนาด้วยพระคาถาที่ขึ้นต้นว่า ยสฺมึ ปเทเส กปฺเปติ ซึ่งคณะสงฆ์ยังใช้เป็นบทเจริญพระพุทธมนต์ในงานขึ้นบ้านใหม่ งานฉลองอาคารใหม่ มาจนทุกวันนี้

ครั้นทรงอนุโมทนาเสร็จแล้วได้เสด็จออกจากปาฏลิคามพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์โดยมีมหาอำมาตย์ทั้งสองตามส่งเสด็จจนถึงท่าข้ามแม่น้ำคงคาจากฝั่งของแคว้นมคธ ไปยังฝั่งของแคว้นวัชชี มหาอำมาตย์จึงตั้งชื่อท่าที่ทรงข้ามฝั่งนั้นว่า ท่าพระโคดม

ตอนที่ ๘-๑๐

พระผู้มีพระภาคทรงนำภิกษุสงฆ์ไปยังโกฏิกคาม ตรัสกับภิกษุทั้งหลายเรื่อง อริยสัจ ๔ แล้วเสด็จต่อไปจนถึงนาทิกคามหรือญาติกคาม แคว้นวัชชี ประทับ ณ ตำหนักอิฐ (ที่ชาวบ้านญาติก

คามสร้างถวาย) ทรงตอบคำถามของท่านพระอานนท์เรื่องคติและอภิสัมปรายภพของพุทธบริษัทของหมู่บ้านนั้นที่ล่วงลับไปแล้ว ซึ่งมีทั้ง ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา และมีคุณธรรมตั้งแต่ โสดาปัตติผล จนถึง อรหัตตผล สรุปว่า มีทั้งผู้ที่ไม่หวนกลับมาเกิดในโลกนี้อีกและผู้ที่จะบรรลุสัมโพธิ ในวันข้างหน้า (ในเรื่องนี้มีรายละเอียดแยกไปตั้งเป็นอีกสูตรหนึ่ง คือ ชนวสภสูตร ในเล่มนี้)

หลังจากตรัสตอบคำถามของท่านพระอานนท์จบแล้วทรงแสดงธรรมเรื่อง แว่นธรรม เพื่อให้พุทธบริษัทใช้เป็นหลักสำหรับสำรวจตัวเอง พยากรณ์ตัวเองโดยไม่ต้องมาทูลถามพระองค์อีก ทรงสรุปว่า พระอริยสาวกผู้มีแว่นธรรมนี้แล้ว พยากรณ์ตนเองได้ว่า จะไม่ไปเกิดในนรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน เปรต อบาย ทุคติ และวินิบาตแน่นอน

อนึ่ง ขณะประทับ ณ ตำหนักอิฐนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมเกี่ยวกับ ศีล สมาธิ และปัญญาไว้หลายเรื่อง รวมทั้งเรื่องสติปัฏฐาน ๔

ตอนที่ ๑๑

จากนั้น เสด็จต่อไปยังสวนมะม่วงของนางอัมพปาลีพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ วันรุ่งขึ้น เสด็จไปเสวยพระกระยาหารที่บ้านนางอัมพปาลีตามคำอาราธนา หลังจาก เสวยพระกระยาหารแล้ว นางได้ถวายสวนมะม่วงให้เป็นที่พักของสงฆ์ตลอดไป ขณะประทับที่สวนมะม่วงแห่งนี้ได้ทรงแสดงธรรมเกี่ยวกับศีล สมาธิ และปัญญาหลายเรื่อง

ตอนที่ ๑๒-๑๕

จากสวนมะม่วงของอัมพปาลี เสด็จต่อไปถึงเวฬุวคาม เขตกรุงเวสาลี รับสั่ง ให้ภิกษุทั้งหลายแยกย้ายกันจำพรรษา ณ ที่ที่มีเพื่อนหรือคนที่คุ้นเคยกันโดยรอบกรุงเวสาลี ส่วนพระองค์ทรงจำพรรษา ณ เวฬุวคาม

ขณะประทับอยู่ที่เวฬุวคามนั้นได้เกิดอาการพระประชวรอย่างรุนแรง ทรงมีทุกขเวทนาอย่างแสนสาหัสจวนเจียนจะปรินิพพาน แต่ทรงอดกลั้นไว้ได้ด้วย อิทธิบาท ทำให้ท่านพระอานนท์ที่เฝ้าพยาบาลอยู่ตลอดเวลา รู้สึกดีใจ หายกังวล ห่วงใย และกราบทูลความรู้สึกให้ทรงทราบ พระองค์จึงตรัสสอนเรื่องความไม่เที่ยงของสังขารซึ่งต้องมีการพลัดพรากเป็นธรรมดา ทรงสอนให้มีตนเป็นที่พึ่ง มีธรรม เป็นที่พึ่ง อย่ายึดติดพระองค์

เช้าวันหนึ่งเสด็จไปบิณฑบาตในกรุงเวสาลีโดยมีท่านพระอานนท์ตามเสด็จ หลังจากเสวยพระกระยาหารแล้ว เสด็จต่อไปยังปาวาลเจดีย์ เขตกรุงเวสาลี ทรงแสดง นิมิตโอภาสให้พระเถระฟังถึง ๓ ครั้ง เพื่อให้ทูลอาราธนาให้ทรงดำรงพระชนมชีพต่อไปเพื่อประโยชน์แก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก แต่ท่านไม่เข้าใจความหมายแห่งนิมิตโอภาสนั้น จึงรับสั่งให้ท่านออกไปจากที่ประทับ และมารผู้มีบาปก็ได้โอกาสเข้าเฝ้าทูลอาราธนาให้ปรินิพพานโดยอ้างว่าถึงเวลาอันสมควรแล้ว พระองค์จึงทรงรับคำอาราธนาของมาร และทรงปลงพระชนมายุสังขารว่า จากวันนี้ ไปอีก ๓ เดือน พระองค์จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน

ตอนที่ ๑๖-๒๐

ทันทีที่ทรงปลงพระชนมายุสังขาร ได้เกิดแผ่นดินไหวอย่างรุนแรง ทำให้ท่าน พระอานนท์แปลกใจจึงเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคทูลถามถึงสาเหตุ พระองค์ทรงตอบว่า เกิดจากสาเหตุ ๘ ประการ คือ (๑) เกิดจากธรรมชาติของโลก (๒) เกิดจากอำนาจฤทธิ์ของผู้มีฤทธิ์มีอำนาจทางใจ (๓-๘) เกิดจากอำนาจบุญบารมีของพระพุทธเจ้า ๖ คราว ได้แก่คราวเสด็จลงสู่พระครรภ์พระมารดา คราวประสูติ คราวตรัสรู้ คราวประกาศพระธรรมจักร คราวปลงพระชนมายุสังขาร และคราวเสด็จดับขันธ-ปรินิพพาน

ตรัสเล่าให้พระอานนท์ฟังต่อไปว่า พระองค์เคยเสด็จเข้าไปในบริษัท ๘ จำพวก คือ ขัตติยบริษัท พราหมณบริษัท คหบดีบริษัท สมณบริษัท จาตุมหาราชบริษัท ดาวดึงสบริษัท มารบริษัท และพรหมบริษัท โดยทรงปรับพระองค์ให้กลมกลืนกับบริษัทนั้น ๆ จนเขาจำพระองค์ไม่ได้

ตรัสเล่าให้ท่านพระอานนท์ฟังต่อไปอีก ๓ เรื่อง คือ เรื่องอภิภายตนะ ๘ ประการ เรื่องวิโมกข์ ๘ ประการ และทรงเล่าเรื่องมารทูลอาราธนาให้ปรินิพพาน ซึ่งทรงรับคำอาราธนาของมารแล้ว

ตอนที่ ๒๑-๒๓

ท่านพระอานนท์กราบทูลอาราธนาให้ทรงดำรงพระชนมชีพต่อไปอีก ๑ กัป เพื่อประโยชน์แก่คนหมู่มาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก ตรัสตอบว่า พระองค์ได้ทรงแสดงนิมิตให้ท่านพระอานนท์ฟังถึง ๖ ครั้งแล้ว เพื่อให้อาราธนา ถ้าพระเถระ กราบทูลอาราธนา พระองค์จะทรงดำรงพระชนมชีพอยู่ได้เป็นกัป ๆ ด้วยอำนาจ แห่งอิทธิบาท ๔ ประการ แล้วทรงแสดงอานุภาพของอิทธิบาท ๔ ประการให้ฟัง และทรงย้ำว่า บัดนี้ทรงรับคำอาราธนาของมารแล้ว พระองค์จะปรินิพพานในอีก ๓ เดือนข้างหน้า จะคืนคำไม่ได้ จากนั้น ตรัสชวนท่านพระอานนท์ไปพักที่กูฏาคาร- ศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี ต่อไป

ขณะประทับอยู่ที่กูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน รับสั่งให้ท่านพระอานนท์เรียกประชุมสงฆ์ที่หอฉัน และได้ตรัสย้ำให้ภิกษุทั้งหลายศึกษาเล่าเรียนปฏิบัติเจริญธรรมที่ควรรู้ยิ่งต่อไปนี้ เพื่อให้พระศาสนานี้ดำรงอยู่ได้ยืนนาน ซึ่งจะเป็นไปเพื่อประโยชน์ เกื้อกูล เพื่อสุขแก่คนหมู่มากตลอดจนเทวดาทั้งหลาย คือ

๑.	สติปัฏฐาน ๔	๒.	สัมมัปปธาน ๔
๓.	อิทธิบาท ๔	๔.	อินทรีย์ ๕
๕.	พละ ๕	๖.	โพชฌงค์ ๗
๗.	มรรคมีองค์ ๘		

จากนั้น ทรงแสดงสังเวชนียธรรมว่า

ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ เราขอเตือนเธอทั้งหลายว่า สังขารทั้งหลายมี ความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงทำหน้าที่ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาท เถิด อีกไม่นาน การปรินิพพานของตถาคตจะมี จากนี้ไปอีก ๓ เดือน ตถาคต จะปรินิพพาน?

ตอนที่ ๒๔

ในตอนเช้าของวันรุ่งขึ้นหลังจากทรงแสดงสังเวชนียธรรมแล้ว ได้เสด็จเข้าไปบิณฑบาตในกรุงเวสาลี ครั้นเสวยพระกระยาหารเสร็จ ขณะเสด็จกลับออกจากกรุง เวสาลี ทรงหยุดทอดพระเนตรกรุงเวสาลีด้วยอาการมองของช้าง คือ หมุนตัวกลับหลัง มอง เพราะช้างเอี้ยวคอมองไม่ได้ พระอาการที่ทอดพระเนตรกรุงเวสาลีครั้งนี้ เรียกว่า ทอดพระเนตรกรุงเวสาลีอย่างช้างมอง (ดูคำอธิบายในเชิงอรรถของตอนนี้) รับสั่ง กับท่านพระอานนท์ว่า นี้เป็นการทอดพระเนตรกรุงเวสาลีครั้งสุดท้าย แล้วตรัสชวน ท่านพระอานนท์ไปยังภัณฑุคาม

ขณะประทับที่ภัณฑุคาม ทรงแสดงหลักธรรม ๔ ประการ แก่ภิกษุทั้งหลาย ว่า เพราะไม่รู้แจ้งแทงตลอดธรรมเหล่านั้น พระองค์และภิกษุทั้งหลายจึงเที่ยวเร่ร่อน ไปตลอดกาลนาน ธรรม ๔ ประการนั้น คือ (๑) อริยศีล (๒) อริยสมาธิ (๓) อริย-ปัญญา (๔) อริยวิมุตติ

ตอนที่ ๒๕

ทรงนำภิกษุสงฆ์ออกจากภัณฑุคามไปยังหัตถีคามและชัมพุคาม แต่ละแห่ง ทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายเกี่ยวกับศีล สมาธิ ปัญญา ในบริบทต่าง ๆ อีกมาก แล้วเสด็จไปจนถึงโภคนคร ประทับ ณ อานนทเจดีย์

ขณะประทับอยู่ ณ อานนทเจดีย์ ในโภคนคร ทรงแสดงมหาปเทส ๔ ประการ เพื่อให้ภิกษุทั้งหลายใช้เป็นข้ออ้างในการตัดสินพระธรรมวินัยว่า อะไรเป็นพระพุทธพจน์ อะไรไม่เป็นพระพุทธพจน์ นับเป็นเครื่องมือสำคัญในการศึกษาพระธรรมวินัย มาจนถึงบัดนี้

ตอนที่ ๒๖-๒๘

จากนั้น ทรงนำภิกษุสงฆ์ออกจากโภคนคร เสด็จไปยังกรุงปาวา เมืองหลวงของแคว้นมัลละ (แคว้นนี้ ขณะนั้น แบ่งเป็น ๒ ส่วน ส่วนหนึ่งมีกรุงปาวาเป็น เมืองหลวง อีกส่วนหนึ่งมีกรุงกุสินาราเป็นเมืองหลวง) ประทับ ณ อัมพวัน ของ นายจุนทกัมมารบุตร ในวันรุ่งขึ้นเสด็จไปเสวยพระกระยาหารที่บ้านของนาย จุนทกัมมารบุตรพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ตามคำอาราธนา

หลังจากเสวยพระกระยาหารที่ชื่อสูกรมัททวะของนายจุนทกัมมารบุตรแล้ว ได้เกิดอาการพระประชวรอย่างรุนแรงลงพระบังคนหนักเป็นโลหิต ทรงมีทุกขเวทนาอย่างแสนสาหัส แต่ทรงใช้สติสัมปชัญญะข่มทุกขเวทนาไว้ ตรัสชวนท่านพระอานนท์ออกเดินทางต่อไปยังกรุงกุสินารา ระหว่างทางทรงหยุดพักและรับสั่งให้พระเถระ นำน้ำดื่มมาถวาย ซึ่งมีเรื่องอัศจรรย์ที่พระเถระประสบ คือ น้ำในแม่น้ำตรงนั้นมี น้ำน้อยและถูกกองเกวียน ๕๐๐ เล่มเหยียบย่ำไปก่อนหน้านั้นไม่นาน กลับเป็นน้ำ ใสสะอาด ท่านจึงตักมาถวายให้ทรงดื่มได้

ขณะประทับพักผ่อนอยู่ที่ควงไม้ต้นหนึ่งนั้น เจ้ามัลละองค์หนึ่งพระนามว่า ปุกกุสะ เดินทางจากกรุงกุสินารามาเห็นเข้า จึงแวะเข้าไปเฝ้า ได้สนทนากันเรื่อง อาฬารดาบส กาลามโคตร ในที่สุด เจ้าปุกกุสะได้ถวายผ้าเนื้อดีสีทอง ที่เรียกว่า ผ้าสิงคีวรรณ ๒ ผืน แล้วทูลลาจากไป พระเถระนำผ้า ๒ ผืนมาคลุมพระวรกาย ของพระผู้มีพระภาค ปรากฏเป็นสีเปล่งปลั่งดังถ่านไฟที่ปราศจากเปลวไฟ ซึ่งตรัสเล่าว่าเหตุการณ์อย่างนี้เกิดแก่พระองค์ ๒ ครั้ง คือ ครั้งที่ตรัสรู้และครั้งปรินิพพานนี้

ตรัสต่อไปว่า คนทั้งหลายอาจเข้าใจว่า อาหารของนายจุนทะ ทำให้พระองค์ ปรินิพพานแล้ว พากันพูดให้นายจุนทะเดือดร้อน จึงรับสั่งให้ท่านพระอานนท์ทำ ความเข้าใจกับคนทั้งหลายว่า อาหารบิณฑบาตที่สำคัญ ๒ คราวให้ผลและวิบาก เสมอกัน คือ อาหารบิณฑบาตที่เสวยแล้วตรัสรู้ พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ และอาหารบิณฑบาตที่เสวยแล้วปรินิพพาน

ตอนที่ ๒๙ - ๓๓

จากนั้น ทรงนำภิกษุสงฆ์ข้ามแม่น้ำหิรัญญวดีจากกรุงปาวาไปยังฝั่งกรุงกุสินารา แล้วเสด็จตรงไปยังสาลวัน ของพวกเจ้ามัลละ กรุงกุสินารา รับสั่งให้ท่านพระอานนท์จัดตั้งเตียงระหว่างควงไม้สาละคู่ หันพระเศียรไปทางทิศเหนือ แล้วประทับสีหไสยา ท่านพระอุปวาณะเข้าเวรยืนถวายงานพัดอยู่ ณ เบื้องพระพักตร์ รับสั่งให้ท่านพระ อุปวาณะหลบไป ท่านพระอานนท์เห็นเหตุการณ์นั้น ต่อมาจึงเข้าเฝ้าทูลถามเหตุผล ตรัสบอกว่า ตอนนั้น มีเทพจำนวนมากจาก ๑๐ โลกธาตุ (หมื่นจักรวาล) ลงมาเฝ้าพระองค์ จึงรับสั่งให้ท่านพระอุปวาณะหลบไปเพื่อมิให้บัง

ท่านพระอานนท์กราบทูลต่อไปว่า เมื่อพระองค์ยังมีพระชนม์อยู่ ท่านเองได้มีโอกาสพบปะสนทนาธรรมกับพระมหาเถระทั้งหลายที่มาเฝ้าตามกาลอันควร แต่หลังจากพุทธปรินิพพานจะไม่มีโอกาสเช่นนั้นอีก พระผู้มีพระภาคจึงตรัสเรื่องสังเวช-นียสถาน ๔ แห่ง ที่พุทธบริษัทจะมาบูชาสักการะซึ่งทำให้มีโอกาสพบปะกันได้

ท่านพระอานนท์ทูลถามเรื่องการปฏิบัติต่อสตรี ตรัสตอบว่า อย่าดู ถ้าจำเป็น ต้องดู ก็อย่าพูด ถ้าจำเป็นต้องพูด ต้องมีสติ

ทูลถามต่อไปว่า จะปฏิบัติต่อพระสรีระของพระองค์อย่างไร ตรัสตอบว่า ให้ปฏิบัติอย่างเดียวกับที่เขาปฏิบัติต่อพระบรมศพของพระเจ้าจักรพรรดิ

จากนั้น ตรัสถึงถูปารหบุคคล ๔ จำพวก ว่าควรปฏิบัติอย่างไร เพราะเหตุไร

ตอนที่ ๓๔-๓๖

เมื่อทรงทราบว่าท่านอานนท์หลบไปยืนร้องไห้อยู่ จึงรับสั่งให้ท่านเข้าเฝ้า แล้ว ทรงแสดงลักษณะที่เป็นอัจฉริยภาพของท่านเปรียบเทียบของพระเจ้าจักรพรรดิให้ภิกษุทั้งหลายฟัง ทำให้ท่านพระอานนท์คลายความเศร้าโศกลงได้

ท่านพระอานนท์กราบทูลให้เสด็จไปปรินิพพานที่เมืองใหญ่ ๆ เช่นกรุงจัมปา กรุงราชคฤห์ กรุงสาวัตถี เมืองสาเกต กรุงโกสัมพี กรุงพาราณสี เพราะในเมือง เหล่านี้ มีขัตติยมหาศาล พราหมณมหาศาล และคหบดีมหาศาล จำนวนมาก จะได้จัดการบูชาพระสรีระของพระองค์ได้ อย่าปรินิพพานในเมืองเล็ก เมืองดอน เมืองกิ่งเช่นนี้เลย พระองค์จึงตรัสเล่าเรื่องที่เป็นโบราณคดีของกรุงกุสินาราให้ภิกษุทั้งหลายฟัง คือ เรื่องพระเจ้ามหาสุทัสสนะ (มีรายละเอียดแยกไปตั้งเป็นอีกสูตรหนึ่ง ชื่อมหาสุทัสสนสูตร ในเล่มนี้)

จากนั้น รับสั่งให้ท่านพระอานนท์ไปแจ้งข่าวแก่พวกเจ้ามัลละผู้ครองกรุงกุสินารา ได้ทรงทราบว่า พระองค์เสด็จมาประทับที่สาลวัน และจะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ในคืนนั้น ท่านพระอานนท์ทูลรับสนองพระดำรัสแล้วเข้าไปยังหอประชุมของพวกเจ้ามัลละถวายพระพรให้ทรงทราบ พวก

เจ้ามัลละพร้อมพระประยูรญาติจึงเข้าเฝ้าถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคตามลำดับราชตระกูลจนครบถ้วนในเวลาปฐมยามแห่งคืนนั้น

ตอนที่ ๓๗-๓๘

ต่อมา สุภัททปริพาชก ชาวเมืองกุสินารา ทราบข่าวนี้จึงมาขอเฝ้า เมื่อได้ฟัง พระธรรมเทศนาโดยย่อจากพระผู้มีพระภาคแล้ว ก็เกิดความเสื่อมใสขอบรรพชา อุปสมบท ทรงอนุญาตและทรงมอบหมายให้ท่านพระอานนท์จัดการบรรพชา อุปสมบทให้ ซึ่งถือเป็นภิกษุสาวกองค์สุดท้ายที่ทันเห็นพระผู้มีพระภาค

จากนั้น รับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า ธรรมและวินัยที่เราแสดงแล้ว บัญญัติแล้ว แก่เธอทั้งหลาย หลังจากเราล่วงลับไปก็จะเป็นศาสดาของเธอทั้งหลาย? แล้วรับสั่งเรื่องอื่น ๆ อีก ๒ เรื่อง คือ เรื่องการใช้คำว่า อาวุโสและภันเต เรื่องการลงพรหม-ทัณฑ์แก่ท่านพระฉันนะ ในที่สุดทรงเปิดโอกาสให้ภิกษุทั้งหลายทูลถามพระองค์ถึงเรื่องที่ยังสงสัย แต่ไม่มีผู้ใดทูลถามเลย จึงตรัสพระปัจฉิมวาจาว่า ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้เราขอเตือนเธอทั้งหลายว่า สังขารทั้งหลายมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เธอทั้งหลายจงทำหน้าที่ให้สำเร็จด้วยความไม่ประมาทเถิด?

ตอนที่ ๓๙

ครั้นตรัสพระปัจฉิมวาจานั้นแล้วก็เสด็จดับขันธปรินิพพานโดยกระบวนการดังนี้ ทรงเข้าปฐมฌาน ออกจากปฐมฌาน ทรงเข้าทุติยฌาน ออกจากทุติยฌาน ทรงเข้า ตติยฌาน เป็นอย่างนี้เรื่อยไปจนถึงเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติ ออกจาก สมาบัตินี้ แล้วทรงเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ ต่อไปทรงย้อนกลับ คือออกจากสัญญา-เวทยิตนิโรธ แล้วเข้าเนวสัญญานาสัญญายตนสมาบัติอีก ทรงปฏิบัติอย่างนี้จนถึงปฐมฌาน นับเป็นรอบที่ ๒ โดยอนุโลม ๑ รอบ และปฏิโลม ๑ รอบ ต่อจากนั้น ทรงออกจากปฐมฌานเข้าทุติยฌาน ทรงออกจากทุติยฌานเข้าตติยฌาน ทรงออกจากตติยฌานเข้าจตุตถฌาน ทรงออกจากจตุตถฌานแล้วเสด็จดับขันธปรินิพพาน และได้เกิดแผ่นดินไหวพร้อมกับมีกลองทิพย์ดังกึกก้องขึ้นเป็นสัญญาณบอกเหตุว่า ได้เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว

ตอนที่ ๔๐-๔๔

ต่อไปเป็นตอนบูชาพระพุทธสรีระของพวกเจ้ามัลละ ตอนท่านพระมหากัสสปะนำคณะเดินทางมาถึง ตอนถวายพระเพลิง ตอนแจกพระบรมสารีริกธาตุให้แก่ ผู้แทนของแคว้นต่าง ๆ และตอนแคว้นต่าง ๆ ทำการบูชาพระบรมสารีริกธาตุและสร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งมีรายละเอียดของแต่ละตอนชัดเจน อยู่แล้ว

๓.๕ ข้อสังเกต

ดังได้กล่าวไว้ข้างต้นว่า พระสูตรนี้เป็นบันทึกเล่าเรื่อง โดยประมวลลำดับเหตุการณ์และพระธรรมเทศนาทั้งหลายที่เกิดขึ้นในขบวนเสด็จจาริกแสดงธรรมครั้งสุดท้าย มารวบรวมไว้ จึงทำให้พระสูตรนี้มีเนื้อหายาวที่สุด คือ มีถึง ๖ ภาณวาร แบ่งย่อยเป็น ๔๔ ตอน บางตอนบันทึกไว้โดยย่อ และมีรายละเอียดแยกไปตั้ง เป็นสูตรหนึ่งต่างหากก็มี เช่น มหาสุทัสสนสูตร ชนวสภสูตร ในเล่มนี้

บางตอน นิกายอื่น ๆ นำไปขยายความก็มี นำไปอ้างอิงก็มีนั้น ขออธิบายเพิ่มเติมเพื่อให้เกิดความกระจ่างขึ้น

ที่ว่า มีเนื้อหาแบ่งย่อยเป็น ๔๔ ตอนนั้น หมายถึงตอนของฉบับแปลนี้ แต่ฉบับภาษาบาลี ท่านแบ่งไว้เพียง ๔๐ ตอน คณะบรรณกรเห็นว่า บางตอนมี หลายเรื่อง จึงแยกออกเพื่อให้เห็นเด่นชัด เช่น ตอนที่พระอานนท์ทูลอาราธนา ให้ดำรงพระชนมชีพต่อไปอีก ๑ กัป แยกเป็น ๓ ตอน คือ ตอนท่านพระอานนท์ ทูลอาราธนา ตอนทรงแสดงอานุภาพของอิทธิบาท และตอนทรงแสดงสังเวชนีย- ธรรม ตอนที่ว่าด้วยเรื่องพระมหากัสสปะ ก็แยกเป็น ๒ ตอน คือ เพิ่มตอนถวายพระเพลิงขึ้น นอกจากนี้ยังเพิ่มตอนทรงเล่าเรื่องมารทูลอาราธนาให้ปรินิพพานขึ้นอีก ๑ ตอน ระหว่างตอนที่ว่าด้วยวิโมกข์ ๘ กับตอนที่ว่าด้วยพระอานนท์ทูล อาราธนา

ที่ว่าบางตอนปรากฏอยู่ในคัมภีร์ต่าง ๆ ทั้งของพระสุตตันตปิฎก พระวินัย-ปิฎก และพระอภิธรรมปิฎกนั้น มีหลักฐานอยู่ที่เชิงอรรถของตอนนั้น ๆ ซึ่งบอกว่า ดูเทียบ เช่น ดูเทียบ องฺ. สตฺตก. (ไทย) ๒๓/๒๒/๓๒-๓๘ หมายถึงดูเทียบกับ คัมภีร์อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาต พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๓ ข้อ ๒๒ หน้า ๓๒-๓๘ ตรงนี้ให้ดูเทียบเรื่องราชอปริหานิยธรรม ๗ ประการ คำว่า ดูเทียบในพระสูตรนี้มี ๓๑ แห่ง แห่งละ ๑ คัมภีร์บ้าง ๒ คัมภีร์บ้าง มากกว่า ๒ คัมภีร์บ้าง คัมภีร์เหล่านี้เป็นของพระสุตตันตปิฎกทั้ง ๕ นิกาย ของพระวินัยปิฎก และของพระอภิธรรมปิฎก

ขอให้สังเกตว่า ข้อความในตอนที่ว่าด้วยเรื่องพระมหากัสสปะ ในพระสูตรนี้ ข้อ ๒๓๑ กับข้อความในพระวินัยปิฎก จูฬวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ ๗ ข้อ ๔๓๗ หน้า ๓๗๕ เป็นเรื่องเดียวกัน แต่ในพระวินัยปิฎก ท่านพระมหากัสสปะเล่าไว้เอง ข้อความตอนนี้มีความสำคัญมาก เพราะเป็นสาเหตุที่ทำให้มีการทำปฐมสังคายนาหลังพุทธปรินิพพาน ๓ เดือน

เมื่อมองโดยภาพรวม จะเห็นว่า พระสูตรนี้บันทึกเหตุการณ์ที่เป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์และพระธรรมเทศนาที่เป็นหลักสำคัญ ๆ ไว้อย่างดียิ่ง นับเป็นพระสูตรที่มีคุณค่ามหาศาล จึงควรศึกษาโดยละเอียด

๔. มหาสุทัสสนสูตร

๔.๑ ที่มาของชื่อ

มหาสุทัสสนสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยพระเจ้ามหาสุทัสสนะ ชื่อนี้ตั้งตามชื่อบุคคลในเนื้อหาของพระสูตร

๔.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ท่านพระอานนท์ ขณะประทับ สีหไสยาบนเตียงภายใต้ควงไม้สาละทั้งคู่ในวันปรินิพพาน เพื่อทรงอธิบายให้พระ เถระเข้าใจว่า ทำไมพระองค์เสด็จมาปรินิพพานที่กรุงกุสินาราที่พระเถระเรียกว่า เมืองเล็ก เมืองดอนและเมืองกิ่ง พระสูตรนี้เป็นส่วนขยายของตอนที่ว่าด้วยพระเจ้ามหาสุทัสสนะในมหาปรินิพพานสูตร

๔.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของมหาสุทัสสนสูตรเป็นบรรยายโวหารแบบเล่าเรื่อง

๔.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

ภาคอุทเทส

ท่านพระอานนท์กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า อย่าได้ปรินิพพานในเมืองเล็ก เมืองดอน เมืองกิ่งนี้ เมืองใหญ่เหล่าอื่นยังมีอยู่ เช่น กรุงจัมปา กรุงราชคฤห์ กรุงสาวัตถี เมืองสาเกต กรุงโกสัมพี กรุงพาราณสี ขอได้โปรดเสด็จไปในเมือง เหล่านี้เถิด ขัตติยมหาศาล พราหมณมหาศาล คหบดีมหาศาล ผู้เลื่อมใสอย่างยิ่ง ในพระองค์มีอยู่มากในเมืองเหล่านี้ ท่านเหล่านี้จะจัดการบูชาพระสรีระของพระองค์

ภาคนิทเทส

พระผู้มีพระภาคตรัสห้ามว่า อย่าพูดอย่างนั้น แล้วทรงเล่าเรื่องในอดีตของ กรุงกุสินารามีใจความว่า เคยเป็นราชธานีของพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่ามหา- สุทัสสนะ ผู้ครอบครองมหาอาณาจักรอันกว้างใหญ่ไพศาล มีมหาสมุทรทั้งสี่เป็น ขอบเขต มีเมืองขึ้น ๘๔,๐๐๐ เมือง และมีกรุงกุสาวดี คือ กรุงกุสินาราในบัดนี้ เป็นเมืองหลวง

กรุงกุสาวดีมีอาณาเขตทางทิศตะวันออกและตะวันตกยาว ๑๒ โยชน์ ทางทิศเหนือและใต้ยาว ๗ โยชน์ มีประชากรหนาแน่น มีเศรษฐกิจดี มีความเจริญรุ่งเรืองมาก ประชาชนอยู่เย็นเป็นสุขสนุกรื่นเริงทั้งกลางวันและกลางคืน

พระเจ้ามหาสุทัสสนะ ทรงมีรัตนะหรือแก้ว ๗ ประการ คือ (๑) จักรแก้ว (๒) ช้างแก้ว (๓) ม้าแก้ว (๔) มณีแก้ว (๕) นางแก้ว (๖) คหบดี (ขุนคลัง) แก้ว (๗) ปริณายก (ขุนพล) แก้ว และทรงสมบูรณ์ด้วยพระฤทธิ์ (ความสำเร็จ) ๔ ประการ คือ (๑) มีพระรูปงดงาม (๒) มีพระชนมายุยืนนาน (๓) มีพระโรคาพาธน้อย (๔) ทรงเป็นที่รักที่พอใจของประชาชน นอกจากนี้ยังมีปราสาท เช่น ธรรมปราสาท ราชมนเทียร เช่น เรือนยอดมหาวิยูหะ สระโบกขรณี เช่น สระธรรมโบกขรณี และราชทรัพย์อื่น ๆ อีกมาก

ทรงพิจารณาเห็นว่า ที่ทรงเพียบพร้อมบริบูรณ์ด้วยคุณสมบัติและทรัพย์สมบัติเหล่านี้เพราะกรรมดีของพระองค์ คือ (๑) ทาน (การให้) (๒) ทมะ (การข่มใจ) (๓) สัญญมะ (การสำรวม) แล้วเสด็จเข้าในเรือนยอดมหาวิยูหะ ประทับบนบัลลังก์ ทอง ทรงเจริญฌานสมาบัติขจัดกามวิตก พยาบาทวิตก และวิหิงสาวิตก ทรงสลัดออกจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน และ จตุตถฌานตามลำดับ แล้วทรงแผ่เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขาไปยังสรรพสัตว์ทั่วทุกทิศ อนึ่ง เพื่อให้มีเวลาเจริญฌานสมาบัติมากขึ้น จึงมีรับสั่งให้ลดการเข้าเฝ้าให้น้อยลง ๆ

เมื่อเวลาล่วงไปหลายพันปี พระนางสุภัททา พระราชเทวีผู้เป็นนางแก้วของพระเจ้ามหาสุทัสสนะ ได้เสด็จด้วยขบวนพยุหยาตราเต็มยศเพื่อมาเฝ้าถึงที่ประทับบำเพ็ญพรหมจรรย์ ณ เรือนยอดมหาวิยูหะ แต่พระเจ้ามหาสุทัสสนะรับสั่งให้จัดสถานที่สำหรับเข้าเฝ้า ณ สวนตาลทอง โดยโปรดให้นำบัลลังก์ทองจากเรือนยอดมหาวิยูหะลงไปประดิษฐานที่กลางสวน พระองค์เสด็จลงไปประทับในท่าสีห

ไสยา พระนางสุภัททาเทวี ทอดพระเนตรเห็นพระอินทรีย์และพระฉวีวรรณของพระเจ้ามหาสุทัสสนะผ่องใสยิ่งนัก ทรงทราบว่า พระราชสวามีจะสวรรคต จึงกราบทูลบรรยายพระราชสมบัติของพระองค์แต่ละประเภทแล้วทรงขอให้พอพระทัยพระราชสมบัตินั้น ๆ และให้ทรงเยื่อใยในการดำรงพระชนม์ต่อไป

พระเจ้ามหาสุทัสสนะตรัสว่า พระนางเคยทรงทักทายพระองค์ด้วยสิ่งที่น่าพอพระทัยโดยตลอดมา วันสุดท้ายนี้ ทรงทักทายด้วยสิ่งไม่น่าพอพระทัย เมื่อพระนางทูลถามว่า ให้กราบทูลอย่างไรจึงจะพอพระทัย จึงตรัสสอนให้พระนางทรงทักทายพระองค์ว่าความพลัดพราก ความทอดทิ้ง ความแปรเปลี่ยนเป็นอย่างอื่นจากของรักของชอบใจทุกอย่างจะต้องมี พระองค์อย่าสวรรคตทั้งที่มีความอาลัยอยู่เลย เพราะการสวรรคตของผู้ยังมีความอาลัย บัณฑิตติเตียน พระองค์ทรงมีเมืองขึ้น ๘๔,๐๐๐ เมือง มีกรุงกุสาวดีราชธานีเป็นเมืองหลวง โปรดทรงละความพอพระทัยเมืองเหล่านี้ เถิด อย่าทรงเยื่อใยในการดำรงพระชนม์เลย ... เมื่อพระเจ้ามหาสุทัสสนะตรัสอย่างนี้ พระนางสุภัททาเทวีทรงพระกันแสง แต่ก็ทรงฝืนพระทัยได้กราบทูลตามรับสั่งทุก ประการ จากนั้นไม่นาน พระเจ้ามหาสุทัสสนะก็ได้สวรรคต และได้ไปเกิดในพรหมโลก รวมพระชนมายุของพระเจ้ามหาสุทัสสนะ ดังนี้

- ทรงเล่นอย่างเด็กอยู่ ๘๔,๐๐๐ ปี
- ทรงดำรงตำแหน่งอุปราชอยู่ ๘๔,๐๐๐ ปี
- ทรงครองราชสมบัติอยู่ ๘๔,๐๐๐ ปี
- ทรงประพฤติพรหมจรรย์ในเพศคฤหัสถ์อยู่ ๘๔,๐๐๐ ปี

รวม ๓๓๖,๐๐๐ ปี

พระผู้มีพระภาคทรงสรุปไว้ว่า พระเจ้ามหาสุทัสสนะ ในสมัยนั้น คือ พระองค์เอง และทรงชี้ให้เห็นสัจธรรมว่า แม้พระเจ้ามหาสุทัสสนะจะทรงสมบูรณ์ด้วยพระราชสมบัติมหาศาล แต่ก็ทรงใช้สอยเพียงบางส่วนเท่านั้น เช่น ทรงมีเมืองขึ้นถึง ๘๔,๐๐๐ เมือง แต่ทรงอยู่ครองเพียงเมืองเดียว คือ กรุงกุสาวดี ทรงมีปราสาท ถึง ๘๔,๐๐๐ องค์ แต่ทรงอยู่ครองเพียงองค์เดียว คือ ธรรมปราสาท ทรงมีเรือน ยอดถึง ๘๔,๐๐๐ หลัง แต่ทรงอยู่ครองเพียงหลังเดียว คือ มหาวิยูหะ ... ทรงย้ำว่า

ดูเถิด อานนท์ สังขารเหล่านั้นทั้งปวงล่วงลำดับไป ผันแปรไปแล้ว สังขาร ทั้งหลายไม่เที่ยงอย่างนี้แล สังขารทั้งหลายไม่ยั่งยืนอย่างนี้แล สังขารทั้งหลายไม่น่ายินดีอย่างนี้แล อานนท์ ข้อนี้จึงควรเบื่อหน่าย ควรคลายกำหนัด ควรหลุดพ้นไปจากสังขารทั้งปวงโดยแท้?

ตรัสต่อไปว่า พระองค์เป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงธรรมครอบครองแผ่นดินใหญ่มีมหาสมุทรทั้งสี่เป็นขอบเขต ณ สถานที่ที่เป็นกรุงกุสินารานี้มาถึง ๖ ครั้งแล้ว ทรงทอดทิ้งพระศพไว้ ณ ที่นี้ ถึง ๖ ครั้งแล้ว และครั้งนี้เป็นครั้งที่ ๗ เป็นครั้งสุดท้ายของพระองค์

๔.๕ ข้อสังเกต

พระสูตรนี้นอกจากให้ความรู้เกี่ยวกับโบราณคดีของกรุงกุสินาราว่า เคยเป็นเมืองหลวงของมหาอาณาจักรอันกว้างใหญ่ไพศาล ไม่ใช่เมืองเล็ก เมืองดอน เมืองกิ่ง อย่างที่ท่านพระอานนท์เข้าใจ

แล้ว ยังให้ความรู้เกี่ยวกับสัจธรรมว่า สิ่งทั้งหลายไม่เที่ยงแท้แน่นอน มีการเปลี่ยนแปลงไป และยังรับรองเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด หรือสังสารวัฏ ไว้อย่างชัดแจ้ง

อาจมีผู้สงสัยในเรื่องตัวเลข ๘๔,๐๐๐ ว่าน่าจะเป็นไปไม่ได้เพราะดูเหมือนเป็น สูตรสำเร็จเกินไป อะไร ๆ ก็มีจำนวน ๘๔,๐๐๐ ทั้งสิ้น ท่านที่ไม่เชื่อตัวเลขเหล่านี้ ก็ไม่ต้องเชื่อ ขอให้ถือเพียงเป็นสัญลักษณ์แสดงว่า มีจำนวนมาก? ก็พอ เพราะ อรรถกถาอธิบายความตรงนี้ไว้โดยอุปมาโวหารว่า มีบุรุษคนหนึ่งทำบันไดสูง ๑๐๐ ศอก นำไปพาดกับต้นจำปาแล้วไต่ขึ้นไปเก็บเอาดอกจำปา ๑ ดอกลงมาโดยทิ้งบันไดไว้ที่นั้น ข้อนี้ฉันใด พระผู้มีพระภาคก็ฉันนั้น ทรงแสดงเรื่องพระเจ้ามหาสุทัสสนะ ซึ่งเปรียบเสมือนทรงทำบันได เสด็จขึ้นไปบนยอดพระราชสมบัติของพระเจ้ามหาสุทัสสนะสูงกว่า ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิศอก แล้วทรงเก็บเอาอนิจจลักษณะซึ่งตั้งอยู่บนยอดของพระราชสมบัตินั้นลงมาโดยทรงทิ้งบันไดนั้นไป

อรรถกถาอธิบายต่อไปว่า เนื่องจากพระราชสมบัติเกิดขึ้นด้วยอำนาจบุญบารมี ของพระเจ้ามหาสุทัสสนะ ฉะนั้นเมื่อพระเจ้าสุทัสสนะสวรรคตแล้ว พระราชสมบัติเหล่านั้นก็อันตรธานไป เช่น จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว มณีแก้ว ส่วนคหบดีแก้ว ปริณายกแก้ว และนางแก้ว ตัวบุคคลยังอยู่ แต่คุณลักษณะที่เป็นรัตนะหรือเป็นแก้วในบุคคลเหล่านั้นได้อันตรธานไปภายใน ๗ วันเท่านั้น นี้เป็นอานุภาพแห่งบุญ (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๗๒/๒๔๖)

๕. ชนวสภสูตร

๕.๑ ที่มาของชื่อ

ชนวสภสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยชนวสภยักษ์ คือ พระเจ้าพิมพิสารแห่งแคว้นมคธ ชื่อนี้ตั้งตามชื่อบุคคลในเนื้อหาของพระสูตร

๕.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ท่านพระอานนท์ ขณะประทับอยู่ ณ ตำหนักอิฐในนาทิกคาม เขตแคว้นวัชชี เมื่อครั้งเสด็จจาริกแสดงธรรมครั้งสุดท้าย โดยทรงปรารภคำกราบทูลเลียบเคียงของท่านพระอานนท์ พระสูตรนี้นับเป็นส่วนขยายอีกส่วนหนึ่งของมหาปรินิพพานสูตร คือส่วนขยายของตอนที่ทรงพยากรณ์คติและอภิสัมปรายภพของชาวบ้านนาทิกคาม เป็นต้น

๕.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของชนวสภสูตรเป็นบรรยายโวหารแบบเล่าเรื่อง มีการถาม - ตอบประกอบ

๕.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

ภาคอุทเทส

ท่านพระอานนท์กราบทูลเลียบเคียงว่า การที่พระผู้พระภาคทรงพยากรณ์คติและอภิสัมปรายภพของพุทธบริษัทผู้ล่วงลับไปแล้ว เช่น ชาวบ้านนาทิกคาม แคว้นวัชชี และพุทธบริษัทในแคว้นอื่น ๆ โดยรอบ (ยกเว้นแคว้นมคธ) ทำให้พุทธบริษัทในแคว้นเหล่านั้นมีความยินดี เกิดปีติโสมนัส แต่การที่ไม่ทรงพยากรณ์คติและอภิสัมปรายภพของพุทธบริษัทชาวมคธผู้ล่วงลับไปแล้วทำให้ดูเหมือนว่า แคว้นนี้ ไม่มีพุทธบริษัท ทั้ง ๆ ที่แคว้นนี้มีพุทธบริษัทจำนวนมาก พระเจ้าพิมพิสาร

ก็ทรงศรัทธาเลื่อมใสในพระรัตนตรัยอย่างยิ่ง และแคว้นนี้ก็เป็นสถานที่ที่ตรัสรู้ด้วย ถ้าพระผู้มีพระภาคทรงพยากรณ์คติและอภิสัมปรายภพของพุทธบริษัทชาวมคธ จะทำให้พุทธบริษัทจำนวนมากในแคว้นนี้เกิดความเลื่อมใสและจะไปเกิดในสุคติภูมิต่อไป กราบทูลจบก็ทูลลาจากไป

ภาคนิทเทส

เช้าวันรุ่งขึ้น หลังจากเสด็จกลับจากบิณฑบาตในนาทิกคามและเสวย พระกระยาหารแล้ว เสด็จเข้าในตำหนักอิฐ ประทับนั่งบนพุทธอาสน์ ทรงตั้งพระทัย เพ่งพิจารณากำหนดจะทรงทราบคติและอภิสัมปรายภพของพุทธบริษัทชาวมคธผู้ล่วงลับไปแล้ว ก็ทรงทราบชัดตามที่ทรงปรารถนา

ครั้นในเวลาเย็น เสด็จไปประทับบนพุทธอาสน์ในร่มเงาพระวิหาร ท่านพระ อานนท์เข้าเฝ้า จึงตรัสเล่าเรื่องที่ทรงทราบให้พระเถระฟัง มีใจความว่า

ชนวสภยักษ์ คือ อดีตพระเจ้าพิมพิสารมาเฝ้าพระองค์ กราบทูลให้ทรง ทราบว่าท่านไปเกิดเป็นยักษ์ชื่อชนวสภะในชั้นจาตุมหาราช เป็นบริวารของท้าวเวสวัณมหาราช ท่านบรรลุโสดาบันแล้วและปรารถนาจะบรรลุเป็นพระสกทาคามี ต่อไป โดยประพฤติธรรมคำสอนของพระองค์ตลอดมามิได้เว้นเลยนับแต่ได้เลื่อมใสในพระองค์เป็นครั้งแรกเป็นต้นมา การมาเฝ้าครั้งนี้มาด้วยเหตุ ๒ ประการ คือ (๑) มาด้วยความเลื่อมใสและปรารถนาจะเข้าเฝ้า (๒) มีเรื่องจะกราบทูลให้ทรงทราบ คือเรื่องการประชุมของพวกเทพชั้นดาวดึงส์

ชนวสภยักษ์กราบทูลเรื่องการประชุมของเทพชั้นดาวดึงส์มีท้าวสักกะเป็นประธาน และมีท้าวจาตุมหาราชพร้อมด้วยบริษัทมีชนวสภยักษ์รวมอยู่ด้วยเข้าเฝ้าอยู่ด้านนอก ทั้ง ๔ ทิศว่า มีขึ้นในวันอุโบสถขึ้น ๑๕ ค่ำ อันเป็นวันเข้าพรรษา ในที่ประชุมนั้น พวกเทพผู้เคยประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาครุ่งเรืองกว่าเทพพวกอื่น ทำให้ท้าวสักกะทรงอนุโมทนาต่อเทพเหล่านั้นและทรงสรรเสริญพระรัตนตรัย

ขณะที่พวกเทพชั้นดาวดึงส์ประชุมกันเสร็จและยังไม่ทันกลับ ได้เกิดแสงสว่างเจิดจ้าขึ้น ซึ่งเป็นบุพนิมิตแสดงว่า ท้าวมหาพรหมจะเสด็จลงมา พวกเทพและท้าว จาตุมหาราชจึงต่างก็รอคอยจะเฝ้าท้าวมหาพรหม จากนั้นไม่นานสนังกุมารพรหมก็ปรากฏองค์ขึ้น และตรัสอนุโมทนาที่พวกเทพชั้นดาวดึงส์เคารพเลื่อมใสในพระรัตนตรัย จากนั้นได้ทรงกล่าวคำสรรเสริญพระรัตนตรัยให้พวกเทพชั้นดาวดึงส์ฟัง แล้วทรงแสดง ธรรมตามที่พระผู้มีพระภาคทรงสอน รวม ๔ เรื่อง คือ

๑. เรื่องการเจริญอิทธิบาท ๔ ประการ
๒. เรื่องวิธีการบรรลุโอกาส ๓ ประการ
๓. เรื่องสติปัฏฐาน ๔ ประการ
๔. บริขารแห่งสมาธิ ๗ ประการ

ในตอนท้าย สนังกุมารพรหมทรงสรุปว่า มีชาวมคธผู้มีความเสื่อมใสอันไม่หวั่นไหว ในพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ จำนวน ๒,๓๐๐,๐๐๐ คน ที่ล่วงลับดับชีพไปแล้ว เป็นพระโสดาบันก็มี เป็นพระสกทาคามีก็มี และที่เป็น พระอนาคามีก็คงมี

พระผู้มีพระภาคทรงสรุปให้ท่านพระอานนท์ฟังว่า เรื่อง คติและอภิสัมปรายภพ ของพุทธบริษัทชาวมคธนี้ พระองค์ทรงทราบเองด้วย ชนวสภยักษ์กราบทูลให้ทรงทราบด้วย

๕.๕ ข้อสังเกต

ตามที่แนะนำมา จะเห็นได้ว่า เรื่องราวในพระสูตรนี้ นอกจากที่เป็นเรื่อง พระญาณของพระผู้มีพระภาคแล้ว ยังมีเรื่องเทพนิยายหรือปรัมปรา (myth) เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย แต่ถ้าพิจารณาให้ดี จะเห็นว่า แตกต่างไปจากเทพนิยายของศาสนา อื่น ๆ ขอให้พิจารณาว่าเทวดาก็ดี เทพก็ดี หรือพระพรหม มหาพรหมก็ดีต่าง มีความเลื่อมใสในพระรัตนตรัย จึงขอเรียกว่าเป็นเทพนิยายแบบพุทธ

เรื่องที่ชนวสภยักษ์หรืออดีตพระเจ้าพิมพิสารนำมากราบทูลพระผู้มีพระภาคนั้น มีข้อที่น่าศึกษาอยู่ ๓ ประการ คือ

๑. เรื่องประเพณีการนั่งในสุธัมมาเทวสภาซึ่งเป็นรูปแบบตายตัวปรากฏในหลายพระสูตรในเล่มนี้มีในมหาโควินทสูตรอีกสูตรหนึ่ง

๒. เรื่องที่เป็นเหตุให้มีการประชุมและวันประชุมในพระสูตรทั้งสองของเล่มนี้ล้วนเป็นเรื่องของพระพุทธศาสนา ในพระสูตรนี้ประชุมกันในวันเข้าพรรษา ในมหา-โควินทสูตร เป็นวันปวารณา หลังประชุมพิจารณากันแล้วก็มอบให้ท้าวจาตุมหาราชรับไปปฏิบัติ คือ ไปอารักขาภิกษุผู้จำพรรษาในที่ต่าง ๆ (ดูรายละเอียดใน ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๘๒/๒๕๐)

๓. เรื่องสนังกุมารพรหม คำว่า สนังกุมาร แปลว่า เด็กโบราณ คือเป็น เด็กผมจุกตลอดกาล ในศาสนาฮินดูก็มีโอรสของพระพรหม ๓ องค์ ที่เป็นเด็ก โบราณ คือ (๑) สนัตกุมารพรหม (๒) สนกกุมารพรหม (๓) สนาตมกุมารพรหม ตามรูปศัพท์ สนัตกุมารพรหมกับสนังกุมารพรหม น่าจะเป็นองค์เดียวกัน แต่ที่ ปรากฏในเล่มนี้ ๓ ครั้ง คือ ในพระสูตรนี้ ในมหาโควินทสูตรและมหาสมยสูตร สนังกุมารพรหมเป็นพุทธบุตร คือ นับถือพระพุทธเจ้า และมีข้อความปรากฏใน นิกายต่าง ๆ ว่า คาถาต่อไปนี้เป็นของสนังกุมารพรหม พระผู้มีพระภาคก็ทรงอ้างไว้ ในอัมพัฏฐสูตรของทีฆนิกาย สีลขันธวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ ๙ คือ

ขตฺติโย เสฏฺโ? ชเนตสฺมึ เย โคตฺตปฏิสาริโน
วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน โส เสฏฺโ? เทวมานุเส.

(แปลว่า)

ในหมู่ชนที่ถือตระกูลเป็นใหญ่
กษัตริย์จัดว่าประเสริฐที่สุด
ส่วนท่านผู้เพียบพร้อมด้วยวิชชาและจรณะ
จัดว่าเป็นผู้ประเสริฐที่สุดในหมู่เทวดาและมนุษย์

อรรถกถาสังยุตตนิกายอธิบายไว้ว่า เมื่อเป็นมนุษย์ สนังกุมารพรหม ได้บำเพ็ญ ฌานตั้งแต่เป็นเด็กไว้ผมจุกห้าแหยม ด้วยอำนาจแห่งฌานนั้น จึงได้ไปเกิดในพรหมโลก มีผมจุกห้าแหยมตลอดมา จึงมีชื่อว่าสนังกุมารพรหม (สำ.ส.อ. (บาลี) ๑/๑๘๒/๒๐๘)

๖. มหาโควินทสูตร

๖.๑ ที่มาของชื่อ

มหาโควินทสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยมหาโควินทพราหมณ์ ชื่อนี้ตั้งตามชื่อบุคคลในเนื้อหาของพระสูตร

๖.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ปัญจสิขะ คันธรรพบุตร ขณะประทับอยู่ ณ ภูเขาคิชฌกูฏ เขตกรุงราชคฤห์ โดยทรงปรารภคำกราบทูลของปัญจสิขะ คันธรรพบุตร

๖.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของมหาโควินทสูตร ในตอนต้นที่เป็นคำกราบทูลของปัญจสิขะ คันธรรพ-บุตร เป็นบรรยายโวหารแบบเล่าเรื่อง ในตอนท้ายที่เป็นพระพุทธพจน์เป็นบรรยายโวหารแบบตอบคำถาม

๖.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

เนื้อหาของพระสูตรนี้แบ่งเป็น ๒ ตอน ตอนต้น เป็นคำกราบทูลของปัญจสิขะ คันธรรพบุตร เรื่องมหาโควินทพราหมณ์ตามที่ได้ฟังมาจากสนังกุมารพรหม และตอนท้ายเป็นพระพุทธพจน์ที่ตรัสตอบคำถามของปัญจสิขะ คันธรรพบุตร มีใจความสำคัญดังต่อไปนี้

ตอนต้น

ปัญจสิขะ คันธรรพบุตร ซึ่งเป็นเทพบุตรองค์หนึ่งในพวกคนธรรพ์และเป็น เทพบริวารของท้าวธตรฐมหาราช ได้ลงมากราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า เมื่อวันอุโบสถ ขึ้น ๑๕ ค่ำ อันเป็นวันปวารณาได้มีการประชุมของพวกเทพชั้นดาวดึงส์ ณ เทวสภา ชื่อสุธัมมา มีท้าวสักกะจอมเทพเป็นประธาน ทรงอนุโมทนาต่อพวกเทพผู้เคยประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคซึ่งเป็นพวกที่เจริญรุ่งเรืองเหนือเทพพวกอื่น (ความตรงนี้เหมือนในชนวสภสูตรทุกประการ) จากนั้นได้ตรัสสรรเสริญพระคุณของพระพุทธเจ้าตามความเป็นจริง ๘ ประการ ทำให้เทพบางองค์แสดงความปรารถนา ว่า ขอให้มีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าคราวเดียวกัน ๔ พระองค์บ้าง ๓ พระองค์บ้าง ๒ พระองค์บ้าง ท้าวสักกะจอมเทพตรัสตอบว่า เป็นไปไม่ได้ที่พระพุทธเจ้าจะเสด็จอุบัติขึ้นในคราวเดียวกัน ๒ พระองค์ ขอให้พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้น มีพระโรคาน้อย มีพระชนม์ยืนยาวเถิด

ปัญจสิขะ คันธรรพบุตรกราบทูลต่อไปว่า ในขณะที่การประชุมของพวกเทพ ชั้นดาวดึงส์เสร็จสิ้นลง แต่พวกเทพและท้าวจาตุมหาราชพร้อมด้วยบริวารยังไม่ทัน กลับ ได้เกิดแสงสว่างเจิดจ้าขึ้นซึ่งเป็นบุพนิมิตแห่งการปรากฏของท้าวมหาพรหม พวกเทพและท้าวจาตุมหาราชพร้อมด้วยบริวารจึงรอคอยเฝ้าท้าวมหาพรหมต่อไป (ความตรงนี้เหมือนในชนวสภสูตรทุกประการ) จากนั้นไม่นาน สนังกุมารพรหมก็ปรากฏ องค์ขึ้น ทรงอนุโมทนาต่อพวกเทพผู้เคยประพฤติพรหมจรรย์ในพระผู้มีพระภาคทำให้พวกเทพมีความเบิกบานใจ กราบทูลว่า นี้เป็นความเบิกบานใจครั้งที่ ๒ ในวันนั้น ครั้งแรกเกิดขึ้นเมื่อได้ฟังท้าวสักกะจอมเทพ ตรัสสรรเสริญพระคุณของพระพุทธเจ้าตาม

ความเป็นจริง ๘ ประการ สนังกุมารพรหมจึงทรงขอให้ท้าวสักกะจอมเทพตรัสสรรเสริญพระคุณนั้นให้ท่านสดับด้วย

หลังจากท้าวสักกะจอมเทพ ตรัสสรรเสริญพระคุณนั้นจบลง สนังกุมารพรหม ทรงแสดงความยินดีแล้วทรงเล่าเรื่องมหาโควินทพราหมณ์ให้พวกเทพฟังเพื่อสนับสนุน ว่า พระผู้มีพระภาคทรงเป็นผู้มีปัญญามากมานานแล้ว คือ ได้เป็นปุโรหิตของ กษัตราธิราชผู้ได้รับมูรธาภิเษกแล้วถึง ๗ พระองค์ เป็นอาจารย์ของพราหมณ- มหาศาล ๗ คน และพราหมณ์นหาดก ๗๐๐ คนในคราวเดียวกัน เป็นผู้แบ่ง ชมพูทวีปซึ่งมีลักษณะตอนใต้สอบเข้า ตอนเหนือผายออกเหมือนส่วนหน้าของ เกวียนให้เป็นอาณาจักรที่มีเนื้อที่เท่า ๆ กัน ๗ อาณาจักร พร้อมกับสร้างเมืองและ สิ่งสำคัญ ๆ ของอาณาจักรเหล่านั้น ต่อมาได้ลาพักราชการเป็นเวลา ๔ เดือนหลีกออกไปเจริญกรุณาฌานเพื่อให้พบพระพรหม ในที่สุด สนังกุมารพรหมมาปรากฏ ได้สนทนากันและได้ออกบวชประพฤติพรหมจรรย์เพื่อไปเกิดในพรหมโลกตามคำแนะนำ ของสนังกุมารพรหม ได้สั่งสอนธรรมแก่คนทั้งหลาย หลังจากถึงแก่มรณภาพแล้วได้ไปเกิดเป็นพรหมในพรหมโลก สาวกผู้รู้ทั่วถึงธรรมทั้งหมดก็ได้ไปเกิดในพรหมโลก ส่วนผู้ไม่รู้ทั่วถึง แต่มีความเลื่อมใสได้ไปเกิดในภพภูมิต่าง ๆ ของสวรรค์ ๖ ชั้น ลดหลั่นกันลงมา อย่างต่ำที่สุดได้ไปเกิดในพวกคนธรรพ์ นับว่าการบวชประพฤติพรหมจรรย์ของคนเหล่านั้นไม่สูญเปล่า

ตอนท้าย

ปัญจสิขะ คันธรรพบุตรจบคำกราบทูลลงด้วยคำถามว่า พระผู้มีพระภาคทรง ระลึกถึงเรื่องนั้นได้หรือไม่ ตรัสตอบว่า ทรงระลึกได้ มหาโควินทพราหมณ์ในสมัย นั้นคือ พระองค์เอง แต่พรหมจรรย์นั้นไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน เป็นไปเพียงเพื่อไปเกิดในพรหมโลกเท่านั้น ส่วนพรหมจรรย์ของพระองค์ในชาตินี้เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายโดยส่วนเดียว เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อ นิพพาน ทรงอธิบายว่าพรหมจรรย์นี้ คือ อริยมรรคมีองค์ ๘

ทรงแสดงผลแห่งพรหมจรรย์นี้ต่อไปว่า สาวกของพระองค์ผู้รู้ทั่วถึงธรรมทั้งหมดเป็นผู้ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เหล่าสาวกผู้ไม่รู้ทั่วถึงธรรมทั้งหมด บางพวกเป็นพระอนาคามี บางพวกเป็นพระสกทาคามี บางพวกเป็นพระโสดาบัน การบวชประพฤติพรหมจรรย์ ของสาวกเหล่านั้นจึงไม่สูญเปล่า

๖.๕ ข้อสังเกต

ในพระสูตรนี้ ก็มีเรื่องเกี่ยวข้องกับสนังกุมารพรหมดังได้ตั้งข้อสังเกตไว้ใน พระสูตรก่อน แต่ในที่นี้มีความพิสดารมาก คือ สนังกุมารพรหม เป็นผู้เล่าเรื่อง อดีตชาติของพระผู้มีพระภาคครั้งเสวยพระชาติเป็นมหาโควินทพราหมณ์ และแนะนำ ข้อปฏิบัติเพื่อเข้าถึงพรหมโลกให้ด้วย ขอให้สังเกตข้อปฏิบัติเพื่อเข้าถึงพรหมโลก ที่สนังกุมารพรหมแนะนำให้ดี จะเห็นว่าไม่ต่างกับหลักธรรมในพระพุทธศาสนา นั่นคือ อัปปมัญญา ๔ ประการนั่นเอง

พระสูตรนี้ให้ความรู้ทางภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์หรือพงศาวดารของอินเดีย โบราณ ครั้งเป็นชมพูทวีปไว้ดีมาก โดยเฉพาะ เรื่องความเป็นมาของรัฐ ๗ รัฐ ตาม การแบ่งของมหาโควินทพราหมณ์นั้นน่าศึกษาค้นคว้าว่า ในปัจจุบัน รัฐเหล่านั้น อยู่ที่ไหน แล้วจัดทำเป็นแผนที่โบราณไว้ เพราะส่วนใหญ่เป็นชื่อที่รู้จักกันดี ที่แตกต่าง ออกไป จากปัจจุบัน คือ อาณาเขต เช่น ในเสรีสกวิมานแห่งวิมานวัตถุ (พระไตรปิฎก เล่มที่ ๒๖) พบคำว่า โสวีรภูมิ (โสวีร ดูหน้า ๒๔๒) อยู่คู่กับคำว่าสินธุ แสดงว่ารัฐนี้อยู่แถบลุ่มน้ำสินธุ (ขุ.วิ.อ. (บาลี) ๑/๑๒๓๔/๓๙๕)

อนึ่ง เพื่อให้ได้ความรู้ในด้านเนื้อหากว้างขวางยิ่งขึ้น ควรตรวจสอบในคัมภีร์มหาวัสตุของฝ่ายมหายานด้วย เพราะคัมภีร์นั้นกล่าวถึงเรื่องมหาโควินทะ (ใช้ว่า โควินทียสูตร) ไว้แตกต่างกับพระสูตรนี้มาก

๗. มหาสมยสูตร

๗.๑ ที่มาของชื่อ

มหาสมยสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยการประชุมครั้งใหญ่ของเทวดา ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อสาระของพระสูตร

๗.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุประมาณ ๕๐๐ รูป ขณะประทับอยู่ ณ ป่ามหาวัน เขตกรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ โดยทรงปรารภการประชุมกันของเทวดา มาร เทพ และพรหมจาก ๑๐ โลกธาตุ หรือหมื่นจักรวาล เพื่อมาเฝ้า พระองค์และชมปฏิปทาของภิกษุสงฆ์

๗.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของมหาสมยสูตร ในตอนต้นที่เป็นความนำเป็นบรรยายโวหารแบบรายงาน ในตอนกลางซึ่งเป็นรายชื่อเทวดา มาร เทพ และพรหม เป็นบรรยายโวหารแบบแนะนำหรือขานชื่อ และตอนสุดท้ายเป็นบรรยายโวหารแบบเล่าเรื่อง

อนึ่ง พระสูตรนี้มีรูปแบบทางวรรณกรรมเป็นคำฉันท์หรือคาถาเป็นส่วนใหญ่จึงจัดอยู่ในประเภท เคยยะ ซึ่งเป็นองค์หนึ่งในนวังคสัตถุศาสน์ คือ มีลักษณะทั้งร้อยแก้วและร้อยกรองผสมกัน

๗.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

เนื้อหาของมหาสมยสูตรแบ่งเป็น ๓ ตอน คือ

ตอนต้น (ข้อ ๓๓๑-๓๓๓) เป็นความนำของท่านพระอานนท์ กล่าวถึงความ เป็นมาของพระสูตรนี้

ตอนกลาง (ข้อ ๓๓๔-๓๔๑) พระผู้มีพระภาคทรงแนะนำให้ภิกษุทั้งหลายรู้จัก ชื่อเทวดา มาร เทพ และพรหม ตามลำดับหมู่คณะที่มาเฝ้าจากหมื่นจักรวาลหรือ ๑๐ โลกธาตุ พวกเทวดา มาร เทพ นำโดยพระอินทร์ ส่วนพวกพรหมนำโดยท้าว สุพรหมา สนังกุมารพรหม และติสสมหาพรหม

ตอนสุดท้าย (ข้อ ๓๔๒-๓๔๓) พระผู้มีพระภาคทรงเล่าเหตุการณ์ ที่เกิดขึ้น ในที่ประชุมของเทวดา มาร เทพ และพรหมเหล่านั้นว่า เมื่อพวกเทวดา มาร เทพและพรหม

มาพร้อมกันแล้ว ได้มีเสนามารบุกเข้ามาในที่ประชุมนั้นด้วยประสงค์ร้าย พระองค์จึงรับสั่งให้ที่ประชุมทราบและระวังตัว ทรงเล่าว่า มหาเสนามารสั่งเสนามารนั้นให้มาจับพวกที่มาประชุมมัดไว้ด้วยราคะ อย่าให้ผู้ใดหลุดรอดไปได้ แล้วเอาฝ่ามือ ทุบดินเร่งเร้าให้เสนามารปฏิบัติตามให้สำเร็จ แต่ทรงแสดงพุทธานุภาพมิให้เสนามาร และพญามารทำอะไรแก่ผู้มาประชุมได้เลย ในที่สุด พญามารได้กล่าวสรรเสริญพระสาวก ของพระองค์ว่า เป็นผู้ชนะสงครามแล้ว ล่วงพ้นความหวาดกลัว มียศ ปรากฏอยู่ในหมู่ชน บันเทิงอยู่ในหมู่เทพทั้งหลาย

๗.๕ ข้อสังเกต

ในพระสูตรนี้ ก็มีเรื่องเทพนิยายแบบพุทธเข้ามาเกี่ยวข้อง เช่นเดียวกับ ๒ สูตรแรก เพราะเป็นการประชุมใหญ่ของเทวดา มาร เทพ และพรหม จาก ๑๐ โลกธาตุ วัตถุประสงค์ของการประชุม คือ เพื่อมาเฝ้าพระผู้มีพระภาคและชม ปฏิปทาของภิกษุสงฆ์ จำนวน ๕๐๐ รูป ซึ่งล้วนเป็นพระอรหันต์ ณ ป่ามหาวัน เขตกรุงกบิลพัสดุ์ เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นเมื่อวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๗ หลังจากทรงห้าม พระญาติ ๒ ฝ่ายมิให้ทำสงครามแย่งน้ำในแม่น้ำโรหิณีกัน

อรรถกถาอธิบายความเป็นมาของการประชุมใหญ่ครั้งนี้มีใจความว่า พระญาติ ทั้งฝ่ายศากยวงศ์และฝ่ายโกลิยวงศ์ ครั้นทรงตระหนักถึงอันตรายที่เกิดจากสงครามเรื่องน้ำได้ จึงรู้สึกสำนึกในพระกรุณาคุณของพระผู้มีพระภาค และได้นำขัตติยกุมารฝ่ายละ ๒๕๐ องค์มาถวายให้พระองค์ทรงบรรพชาอุปสมบทให้ หลังจากทรงบรรพชา อุปสมบทให้แล้ว ทรงนำภิกษุเหล่านั้นไปอบรมที่ป่ามหาวัน แต่ถูกอดีตภริยาของภิกษุเหล่านั้นตามมารบกวน จึงทรงนำไปอบรมที่ป่าหิมพานต์จนภิกษุเหล่านี้บรรลุคุณธรรมชั้นสูง คือ เป็นพระโสดาบันบ้าง เป็นพระสกทาคามีบ้าง เป็นพระอนาคามีบ้าง แล้วทรงนำกลับมาอบรมที่ป่ามหาวันอีก ภิกษุเหล่านั้นจึงบรรลุเป็นพระอรหันต์ทั้งหมด และในตอนเย็นของวันนั้นเอง พวกเทวดา มาร เทพ และพรหมก็มาประชุมกันเป็นครั้งใหญ่ และครั้งแรกในศาสนาของพระพุทธเจ้าพระองค์นี้ (ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๓๑/๒๘๗-๒๙๔)

ในประเทศไทย นิยมกันว่า มหาสมยสูตรเป็นคาถาปราบมาร คำว่า มาร? หมายถึงยักษ์มารตลอดจนผีสางที่เป็นฝ่ายมิจฉาทิฏฐิ จึงใช้เป็นบทเจริญพระพุทธมนต์ ในงานมงคลต่าง ๆ มาจนบัดนี้ คู่กับอาฏานาฏิยสูตรในทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค

๘. สักกปัญหสูตร

๘.๑ ที่มาของชื่อ

สักกปัญหสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยปัญหาของท้าวสักกะ ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร

๘.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ท้าวสักกะ ขณะประทับอยู่ในถ้ำอินทสาละ ที่ภูเขาเวทิยกะ ทางทิศเหนือของหมู่บ้านพราหมณ์ชื่ออัมพสัณฑ์ ซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของกรุงราชคฤห์แคว้นมคธ เพื่อทรงตอบปัญหาของท้าวสักกะ

๘.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของสักกปัญหสูตรเป็นบรรยายโวหารแบบถาม – ตอบ

๘.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

เนื้อหาของพระสูตรนี้มี ๒ ภาณวาร ภาณวารที่ ๑ อาจแบ่งย่อยเป็น ๔ ตอน คือ ตอนที่เป็นความนำ ตอนปัญจสิขะ คันธรรพบุตรบรรเลงเพลง ตอนท้าวสักกะ เข้าเฝ้า และตอนท้าวสักกะกราบทูลเรื่องโคปกเทพบุตร ภาณวารที่ ๒ อาจแบ่งย่อยเป็น ๒ ตอน คือ ตอนที่ท้าวสักกะทูลถามปัญหา และตอนที่พระผู้มีพระภาคตรัสถามท้าวสักกะ ดังมีใจความสำคัญต่อไปนี้

ท้าวสักกะจอมเทพทรงทราบว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ในถ้ำอินทสาละ ที่ภูเขาเวทิยกะ จึงทรงชักชวนเหล่าเทพชั้นดาวดึงส์ลงไปเฝ้าโดยรับสั่งให้ปัญจสิขะ คันธรรพบุตรนำเสด็จ (เพราะเคยเข้าเฝ้ารับใช้พระผู้มีพระภาคบ่อย ๆ) เมื่อเสด็จถึง ถ้ำนั้น ทรงทราบว่าพระผู้มีพระภาคกำลังเข้าฌานอยู่ จึงรับสั่งให้ปัญจสิขะ คันธรรพบุตร เข้าไปบรรเลงเพลงถวายก่อน

ปัญจสิขะ คันธรรพบุตรรับสนองเทวบัญชาแล้ว เข้าไปยืนในที่ไม่ใกล้นักและ ไม่ไกลนักจากจุดที่พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ โดยกะว่าเสียงพิณและเพลงขับของตนจะดังไปถึง แล้วบรรเลงพิณพร้อมกับขับเพลงที่เกี่ยวเนื่องด้วยพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และพระอรหันต์ ผสมผสานกับกามคุณ คือ ความรักของตนที่มีต่อเทพธิดาชื่อภัททาสุริยวัจฉสา

พระผู้มีพระภาคตรัสชมเชยปัญจสิขะ คันธรรพเทพบุตรว่าบรรเลงพิณและ ขับเพลงได้ดี เสียงพิณกับเสียงเพลงเข้ากันดีมาก ตรัสถามว่า เนื้อเพลงนั้นแต่งเมื่อไร ปัญจสิขะ คันธรรพบุตรกราบทูลว่า แต่งเมื่อพระองค์ตรัสรู้ใหม่ ๆ ขณะประทับ (เสวยวิมุตติสุข)อยู่ที่ต้นอชปาลนิโครธใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา แต่งเพราะกำลังหลงรัก เทพธิดาภัททาสุริยวัจฉสา ธิดาของท้าวติมพรุ หัวหน้าคนธรรพ์

ท้าวสักกะจอมเทพเห็นได้โอกาสตรัสเรียกปัญจสิขะ คันธรรพเทพบุตรมารับสั่ง ให้กราบทูลขออนุญาตเข้าเฝ้า เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงอนุญาต จึงเสด็จนำเหล่าเทพเข้าเฝ้า กราบทูลเรื่องโคปกเทพบุตรให้ทรงทราบ ทรงสรุปว่า เพราะทรงทราบเรื่องการปฏิบัติธรรมและผลแห่งการปฏิบัติธรรมของโคปกเทพบุตรจึงเสด็จมาเฝ้าเพื่อจะฟังธรรมเช่นนั้นบ้าง แล้วทูลขอโอกาสถามปัญหา เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตจึงทูลถามปัญหารวม ๑๔ ข้อ มีใจความสรุปได้ ๑๒ ข้อ ดังนี้

๑. ทูลถาม พวกเทพ มนุษย์ อสูร นาค คนธรรพ์ และหมู่สัตว์อื่น ๆ จำนวนมาก ต่างตั้งความปรารถนาว่า ขอพวกเราจงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่ถูกลงโทษ ไม่มีศัตรู ไม่ถูกเบียดเบียน ไม่จองเวรกัน แต่เพราะอะไรเล่าผูกมัดไว้ พวกเขาจึงยังคง มีเวร ถูกลงโทษ มีศัตรู ถูกเบียดเบียนและจองเวรกันอยู่

ตรัสตอบ เพราะมีอิสสา (ความริษยา) และมัจฉริยะ (ความตระหนี่) ผูกมัดไว้

๒. ทูลถาม อิสสา และมัจฉริยะเกิดจากอะไร

ตรัสตอบ เกิดจากอารมณ์เป็นที่รักและอารมณ์ไม่เป็นที่รัก ถ้าไม่มีอารมณ์เป็นที่รักและอารมณ์ไม่เป็นที่รัก ก็ไม่มีอิสสาและมัจฉริยะ

๓. ทูลถาม อารมณ์เป็นที่รัก และอารมณ์ไม่เป็นที่รักเกิดจากอะไร

ตรัสตอบ เกิดจากฉันทะ (ความพอใจ) ถ้าไม่มีฉันทะ ก็ไม่มีอารมณ์เป็นที่รักและอารมณ์ไม่เป็นที่รัก

๔. ทูลถาม ฉันทะเกิดจากอะไร

ตรัสตอบ เกิดจากวิตก (การตรึก การไตร่ตรอง) ถ้าไม่มีวิตก ก็ไม่มีฉันทะ

๕. ทูลถาม วิตกเกิดจากอะไร

ตรัสตอบ เกิดจากแง่ต่างแห่งปปัญจสัญญา (การคิดปรุงแต่งอารมณ์ต่าง ๆ ด้วยอำนาจตัณหา มานะ และทิฏฐิของตน ๆ จนเกิดแง่หรือมุมมองต่างกันออกไป) ถ้าไม่มีแง่ต่างแห่งปปัญจสัญญา ก็ไม่มีวิตก

๖. ทูลถาม ภิกษุปฏิบัติอย่างไร จึงจะชื่อว่าปฏิบัติตามข้อปฏิบัติอันสมควรและดำเนินไปสู่ความดับแง่ต่างแห่งปปัญจสัญญา

ตรัสตอบ โสมนัส (ความดีใจ) โทมนัส (ความเสียใจ) และอุเบกขา (ความวางเฉย) มีอย่างละ ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายที่ควรเสพและฝ่ายที่ไม่ควรเสพ ฝ่ายที่ควรเสพ ได้แก่ ฝ่ายที่เมื่อเสพแล้วทำให้กุศลธรรมทั้งหลายเจริญขึ้น อกุศลธรรมทั้งหลาย เสื่อมไป ส่วนฝ่ายที่ไม่ควรเสพ มีนัยตรงกันข้าม

อนึ่ง ในโสมนัส โทมนัส และอุเบกขาฝ่ายที่ควรเสพ ก็แบ่งเป็น ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายที่มีวิตกและวิจาร และฝ่ายที่ไม่มีวิตกและไม่มีวิจาร ทั้ง ๒ ฝ่ายนี้ ฝ่ายที่ไม่มีวิตกและไม่มีวิจารประณีตกว่า

ภิกษุปฏิบัติอย่างนี้ ชื่อว่าปฏิบัติตามข้อปฏิบัติอันสมควร และดำเนินไปสู่ความ ดับแง่ต่างแห่งปปัญจสัญญา

๗. ทูลถาม ภิกษุปฏิบัติอย่างไร จึงจะชื่อว่าปฏิบัติเพื่อสำรวมในปาติโมกข์

ตรัสตอบ กายสมาจาร (ความประพฤติทางกาย) วจีสมาจาร (ความประพฤติทางวาจา) และปริเยสนา (การแสวงหา) มีอย่างละ ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายที่ควรเสพและฝ่ายที่ไม่ควรเสพ ฝ่ายที่ควรเสพ ได้แก่ ฝ่ายที่เมื่อเสพแล้วทำให้กุศลธรรมทั้งหลายเจริญขึ้น อกุศลธรรมทั้งหลายเสื่อมไป ส่วนฝ่ายที่ไม่ควรเสพ มีนัยตรงกันข้าม

ภิกษุปฏิบัติอย่างนี้ ชื่อว่าปฏิบัติเพื่อสำรวมในปาติโมกข์

๘. ทูลถาม ภิกษุปฏิบัติอย่างไร จึงจะชื่อว่าปฏิบัติเพื่อสำรวมอินทรีย์

ตรัสตอบ อารมณ์ ๖ คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ์ มีอย่างละ ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายที่ควรเสพ และฝ่ายที่ไม่ควรเสพ (คำอธิบายขยายความ ต่อจากนี้ ท้าวสักกะจอมเทพเป็นผู้อธิบายตามที่เข้าพระทัยโดยทรงถือตามคำอธิบาย ของการปฏิบัติเพื่อสำรวมในปาติโมกข์เป็นแนว)

๙. ทูลถาม สมณพราหมณ์ทั้งหมดมีวาทะ (หลักการ) ศีล (ข้อปฏิบัติ) ฉันทะ (ลัทธิ) และอัชโฌสานะ (จุดหมาย) อย่างเดียวกันใช่หรือไม่

ตรัสตอบ ไม่ใช่อย่างเดียวกัน

๑๐. ทูลถาม เพราะเหตุไร

ตรัสตอบ เพราะโลกมีธาตุ (นิสัยใจคอ ความนิยม) หลากหลาย ในโลก ที่มีธาตุหลากหลายนี้ เหล่าสัตว์ยึดมั่นธาตุใด ๆ อยู่ ก็ย่อมยึดมั่นธาตุนั้น ๆ ด้วยเรี่ยวแรง และความยึดมั่นว่านี้เท่านั้นจริง อย่างอื่นไม่จริง

๑๑. ทูลถาม สมณพราหมณ์ทั้งหมด มีความสำเร็จสูงสุด (หมดกิเลส) มีความเกษมจากโยคะสูงสุด (บรรลุนิพพาน) ประพฤติพรหมจรรย์ถึงที่สุด (บรรลุอริยมรรค) มีที่สุดอันสูงสุด (ถึงนิพพาน) ใช่หรือไม่

ตรัสตอบ ไม่ใช่

๑๒. ทูลถาม เพราะเหตุไร

ตรัสตอบ เพราะสมณพราหมณ์เหล่านั้นยังไม่สิ้นตัณหา ภิกษุทั้งหลายเท่านั้นเป็นผู้หลุดพ้นเพราะสิ้นตัณหา จึงมีความสำเร็จสูงสุด มีความเกษมจากโยคะสูงสุด ประพฤติพรหมจรรย์ถึงที่สุด และมีที่สุดอันสูงสุด

ท้าวสักกะจอมเทพทรงชื่นชมพระพุทธภาษิตแล้วกราบทูลว่า ตัณหาคือความ หวั่นไหวเป็นโรค เป็นหัวฝี เป็นลูกศร ฉุดคร่าบุรุษ (คน) ให้ไปเกิดในภพภูมิต่าง ๆ บุรุษ จึงเข้าถึงฐานะสูงบ้าง ต่ำบ้าง

พระผู้มีพระภาคตรัสถามท้าวสักกะจอมเทพว่า ทรงจำได้หรือไม่ว่า เคยตรัสถามปัญหานี้กับสมณพราหมณ์เหล่าอื่นมาแล้ว ทูลตอบว่า จำได้ คือ เคยตรัสถามสมณพราหมณ์ที่เข้าพระทัยว่า เป็นผู้อยู่ป่า อยู่ในเสนาสนะอันสงัด แต่ไม่ทรง ได้รับคำตอบ พอเขาทราบว่า พระองค์เป็นท้าวสักกะกลับได้รับยกย่องนับถือ ยอมตนเป็นสาวกของพระองค์ แล้วทรงประกาศยืนยันว่าพระองค์บรรลุเป็นพระโสดาบันเพราะได้สดับพระธรรมเทศนาครั้งนี้

พระผู้มีพระภาคตรัสถามต่อไปว่า ทรงจำได้หรือไม่ว่าทรงได้ความยินดีได้ โสมนัสเช่นนี้มาก่อนแล้ว ทูลตอบว่า จำได้ คือ ทรงได้ความยินดีได้โสมนัสเมื่อพวกเทพรบชนะพวกอสูร แต่เป็นความยินดีเป็นโสมนัสที่เป็นทางมาแห่งทัณฑาวุธและ ศัสตราวุธ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน ส่วนการได้ความยินดี การได้โสมนัส เพราะได้ฟังธรรมจากพระผู้มีพระภาค ไม่เป็นทางมาแห่งทัณฑาวุธและศัสตราวุธ เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนัด ... เพื่อนิพพาน

พระผู้มีพระภาคตรัสถามต่อไปว่า ทรงเห็นประโยชน์อะไรจึงทรงประกาศเช่นนี้ ทูลตอบว่า ทรงเห็นประโยชน์ ๖ ประการ แล้วทรงอธิบายโดยละเอียด จบลงด้วยทรงใช้พระหัตถ์ตบแผ่นดิน ทรงเปล่งอุทาน ๓ ครั้งว่า นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส.

๘.๕ ข้อสังเกต

ในพระสูตรนี้ ก็มีเรื่องเกี่ยวข้องกับเทพนิยายแบบพุทธเรื่องสุดท้ายของ พระไตรปิฎกเล่มนี้ และแสดงให้เห็นลักษณะพิเศษของเทพนิยายในพระพุทธศาสนา คือ เทพมีการเคลื่อนหรือจุติ ไม่ใช่มีภาวะนิรันดรอย่างของศาสนาเทวนิยมทั้งหลาย

อรรถกถาอธิบายถึงสาเหตุที่ท้าวสักกะมาเฝ้าพระผู้มีพระภาคว่า เพราะทรงเห็นบุพนิมิตที่แสดงว่าถึงคราวจะต้องจุติ คือ หมดอายุ (อายุ ปริกฺขีโณ) จึงทอด พระเนตรเทวนครซึ่งกว้าง ๑๐,๐๐๐ โยชน์ เวชยันตปราสาทซึ่งสูง ๑,๐๐๐ โยชน์ สุธัมมาเทวสภาซึ่งกว้าง ๓๐๐ โยชน์ ต้นมหาปาริฉัตรซึ่งสูง ๑๐๐ โยชน์ บัณฑุกัมพล-ศิลาอาสน์ซึ่งกว้าง ๖๐ โยชน์ เทวบริษัทในเทวโลกทั้งสอง คือ ชั้นดาวดึงส์และชั้น จาตุมหาราช และสวนสวรรค์ ๔ แห่ง คือ นันทวัน จิตตลดาวัน มิสสกวัน และ ปารุสสกวัน ทรงเกิดความกลัวขึ้นว่า สมบัติของเราจะพินาศไป? ทรงคิดต่อไปว่า จะมีสมณะ พราหมณ์ หรือท้าวมหาพรหมผู้เป็นบิดาของโลกท่านใดท่านหนึ่ง สามารถ ช่วยเราได้บ้างหรือไม่ ท่านผู้ใดสามารถถอนลูกศรคือความเศร้าโศกในใจของเรานี้ โดยทำให้สมบัติเหล่านี้เป็นของถาวร? เมื่อทรงพิจารณาโดยทั่วถ้วนแล้ว ทรงเห็นว่า มีแต่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเท่านั้นจะทรงช่วยพระองค์ได้ จึงทรงชักชวนเหล่าเทพ มาเฝ้าเพื่อฟังธรรมตามที่กราบทูลพระผู้มีพระภาค และทรงได้รับผลสมตามที่ทรงปรารถนา คือ ได้เป็นท้าวสักกะหนุ่มทันทีที่ได้บรรลุเป็นพระโสดาบัน (ดู ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๔๔-๓๖๓/๓๑๒-๓๔๘, และ สกฺกวตฺถุ ใน ธมฺมปทฏ?กถา ฉฏ?โ? ภาโค สุขวคฺควณฺณนา ประกอบ)

ในเรื่องเนื้อหาและกระบวนวิธีอธิบาย นับได้ว่า พระสูตรนี้เป็นแบบฉบับของ การตอบปัญหาที่ชัดแจ้งมาก และมีวิธีอธิบายที่แตกต่างไปจากพระสูตรอื่น ๆ คือ ทรงอธิบายแบบแก้อรรถของอรรถกถาทั้งหลาย วิธีแบบนี้เท่าที่พบมีอยู่ ๔ สูตร ได้แก่ พระสูตรนี้ มหานิทานสูตร (ในเล่มนี้) โปตลิยสูตร ในมัชฌิมนิกาย มัชฌิมปัณณาสก์(พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ ๑๓) และนิพเพธิกสูตร ในฉักกนิบาต อังคุตตรนิกาย (ดู ฉบับ (ไทย) ๒๒/๖๓/๕๗๑-๕๗๒) ขอให้ศึกษาเปรียบเทียบดูจะได้ความรู้ดีมาก

๙. มหาสติปัฏฐานสูตร

๙.๑ ที่มาของชื่อ

มหาสติปัฏฐานสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยการเจริญสติปัฏฐานสูตรใหญ่ ชื่อนี้ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตร

๙.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลาย ขณะประทับอยู่ ณ นิคมของชาวกุรุชื่อกัมมาสธัมมะ แคว้นกุรุ โดยทรงปรารภพุทธบริษัทชาวกัมมาส-ธัมมนิคมว่ามีความสนใจในการเจริญสติปัฏฐานกันอย่างมาก แม้พวกทาส กรรมกร และบริวารชนก็พูดกันแต่เรื่องสติปัฏฐาน

๙.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของมหาสติปัฏฐานสูตร เป็นบรรยายโวหารแบบถามเอง-ตอบเอง และมีอุปมาอุปไมยผสมด้วย นับเป็นกระบวนบรรยายที่สมบูรณ์แบบ มีทั้งภาคอุทเทส ภาคนิทเทส และภาคอานิสงส์ เป็นการบรรยายกัมมัฏฐานที่เข้าใจง่าย ปฏิบัติตาม ได้ถูกต้อง

๙.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

ภาคอุทเทส

พระผู้มีพระภาคทรงยกหัวข้อการบรรยายขึ้นเป็นอุทเทสว่า ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางเดียวเพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อ ดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุญายธรรม (อริยมรรค) เพื่อทำให้แจ้งนิพพาน ทางนี้ คือ สติปัฏฐาน ๔ ประการ?

สติปัฏฐาน คือ การตั้งสติสัมปชัญญะ เพียรพิจารณากาย เวทนา จิต และธรรม เพื่อกำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกให้ได้ โดยแยกพิจารณาเป็น ๔ ประการ คือ

๑. การพิจารณาเห็นกายในกาย

๒. การพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย

๓. การพิจารณาเห็นจิตในจิต

๔. การพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย

ภาคนิทเทส

- การพิจารณากายในกายแบ่งออกเป็น ๖ หมวด คือ

๑. พิจารณาลมหายใจเข้า ลมหายใจออก ให้เห็นการไหลเข้า ไหลออกติดต่อกันเป็น ลำ ยาว สั้น สลับกันไป

๒. พิจารณาอิริยาบถ คือ พิจารณาการเดิน ยืน นั่ง นอน ให้รู้ความเป็นไป ของอิริยาบถนั้น ๆ

๓. พิจารณาสัมปชัญญะ คือ พิจารณาความรู้สึกตัวในการเคลื่อนไหวทางกาย เช่น การก้าวไป การถอยกลับ การคู้แขนเข้า การเหยียดแขนออก โดยกำหนด ให้รู้ทันทุกอากัปกิริยานั้น ๆ

๔. พิจารณาสิ่งปฏิกูล คือ พิจารณาอาการ ๓๒ ในกายของตนมี ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เป็นต้น ให้เห็นว่าเป็นของน่าเกลียด

๕. พิจารณาธาตุ คือ พิจารณาดิน น้ำ ไฟ ลม ในกายของตน ให้เห็นโดยความเป็นธาตุ เหมือนคนฆ่าโค หรือลูกมือของคนฆ่าโคนั่งแบ่งอวัยวะของโคที่ฆ่าแล้ว ออกเป็นส่วน ๆ อย่างชำนาญ

๖. พิจารณาซากศพ ซึ่งมีลักษณะต่าง ๆ กัน ถึง ๙ ลักษณะ เช่น ซากศพที่ตายแล้ว ๑ วัน ถึง ๓ วัน แล้วนำมาเปรียบเทียบกับกายของตนว่า มีสภาพ อย่างเดียวกัน

- การพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย คือ พิจารณาความรู้สึกสุข ทุกข์ ไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์ (อุเบกขา) ในตัวเอง แบ่งเป็น ๘ ประการ คือ

๑. เมื่อเสวยสุขเวทนา ก็รู้ชัดเวทนานั้น

๒. เมื่อเสวยทุกขเวทนา ก็รู้ชัดเวทนานั้น

๓. เมื่อเสวยอทุกขมสุขเวทนา ก็รู้ชัดเวทนานั้น

๔. เมื่อเสวยสุขเวทนามีอามิส ก็รู้ชัดเวทนานั้น

๕. เมื่อเสวยสุขเวทนาไม่มีอามิส ก็รู้ชัดเวทนานั้น

๖. เมื่อเสวยทุกขเวทนามีอามิส ก็รู้ชัดเวทนานั้น

๗. เมื่อเสวยทุกขเวทนาไม่มีอามิส ก็รู้ชัดเวทนานั้น

๘. เมื่อเสวยอทุกขมสุขเวทนามีอามิส ก็รู้ชัดเวทนานั้น

๙. เมื่อเสวยอทุกขมสุขเวทนาไม่มีอามิส ก็รู้ชัดเวทนานั้น

- การพิจารณาเห็นจิตในจิต คือ พิจารณาจิตของตนให้เห็นสภาวะตามที่ปรากฏ ในขณะนั้น ๆ และรู้ชัดตามความเป็นจริง แบ่งเป็น ๑๐ ประการตามสภาวะของจิต เช่น จิตมีราคะก็รู้ชัดว่า จิตมีราคะ จิตปราศจากราคะ ก็รู้ชัดว่า จิตปราศจากราคะ

- การพิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย คือ พิจารณาว่าในขณะนั้น ๆ มีธรรมอะไรเกิดอยู่ในจิตของตน ก็รู้ชัดธรรมนั้น ๆ แบ่งเป็น ๕ หมวด คือ

๑. หมวดนิวรณ์ ๕ ๒. หมวดขันธ์ ๕

๓. หมวดอายตนะ ๑๒ ๔. หมวดโพชฌงค์ ๗

๕. หมวดสัจจะ ๔

ตัวอย่างการพิจารณาเห็นนิวรณ์ ๕ เช่น เมื่อกามฉันทะภายในมีอยู่ ก็รู้ชัดว่า กามฉันทะภายในของเรามีอยู่? หรือเมื่อกามฉันทะภายในไม่มีอยู่ ก็รู้ชัดว่า กาม-ฉันทะภายในของเราไม่มีอยู่? นอกจากนี้ยังพิจารณาให้รู้ชัดความเกิดแห่งกามฉันทะ ความดับแห่งกามฉันทะ และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งกามฉันทะนั้นด้วย

ภาคอานิสงส์

พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอานิสงส์ของการเจริญสติปัฏฐานไว้ในตอนท้ายของพระสูตรนี้ว่า บุคคลผู้เจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการนี้ แม้เพียง ๗ วัน เป็นอย่างน้อย ก็หวังได้ว่า จะมีผลในปัจจุบันอย่างใดอย่างหนึ่ง ในจำนวนผล ๒ อย่าง คือ (๑) จะได้ บรรลุอรหัตตผล (๒) ถ้ายังมีอุปาทิเหลืออยู่ จะบรรลุอนาคามิผล

จึงทรงสรุปว่า สติปัฏฐาน ๔ ประการนี้ เป็นทางเดียว เพื่อความบริสุทธิ์ของเหล่าสัตว์ เพื่อล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุญายธรรม เพื่อทำให้แจ้งนิพพาน

๙.๕ ข้อสังเกต

ขอให้สังเกตว่า พระผู้มีพระภาคทรงแสดงสติปัฏฐานไว้ในที่ต่าง ๆ หลายแห่ง ดังปรากฏทั่วไปทั้งในพระสุตตันตปิฎกและพระอภิธรรมปิฎก แต่ที่ตรัสไว้เต็มรูปที่ เรียกว่าสูตรใหญ่นั้นมีปรากฏอยู่ ๒ แห่งเท่านั้น คือ ในเล่มนี้และมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๒ ข้อที่น่าสังเกตต่อไป คือ อรรถกถาของทีฆ- นิกาย มหาวรรค และอรรถกถาของมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ ระบุไว้ชัดว่า สติปัฏฐานสูตร ในมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์มีชื่อว่า สติปัฏฐานสูตร ส่วนใน ทีฆนิกาย มหาวรรคนี้ มีชื่อว่ามหาสติปัฏฐานสูตร (ดู ม.มู.อ. (บาลี) ๑/๑๐๖/๒๔๓, ที.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๗๓/๓๕๗) ตรงนี้บาลีกับอรรถกถาขัดกัน แต่อย่างไรก็ตาม อรรถกถาทั้ง ๒ เล่ม ระบุไว้ชัดว่า พระสูตรทั้งสองนี้ จัดอยู่ในพระสูตรที่มีอรรถลึกซึ้ง (คมฺภีรตฺถานิ) จำนวน ๘ สูตร อยู่ในทีฆนิกาย ๒ สูตร คือ มหานิทานสูตร และมหาสติปัฏฐาน

สูตร ในมัชฌิมนิกาย ๖ สูตร คือ สติปัฏฐานสูตร สาโรปมสูตร รุกโขปมสูตร รัฏฐปาลสูตร มาคัณฑิยสูตร และอาเนญชสัปปายสูตร (บัดนี้ รุกโขปมสูตร ยังหาไม่พบว่าอยู่ในพระไตรปิฎกเล่มใด) พระสูตรเหล่านี้ พระผู้มีพระภาค ทรงแสดงแก่ พุทธบริษัทชาวกุรุ เพราะมีความสนใจในการเรียนธรรม และปฏิบัติธรรมอย่างมาก ท่านอุปมาไว้ว่า บุรุษที่ได้ผอบทอง แล้วเก็บดอกไม้นานาชนิดมาใส่ไว้ในผอบนั้น ฉันใด หรือบุรุษได้หีบทองแล้วเก็บรัตนะ ๗ ประการ มาใส่ไว้ในหีบนั้น ฉันใด พระผู้มีพระภาคทรงได้พุทธบริษัทชาวกุรุแล้ว ก็ทรงแสดงพระธรรมเทศนาที่มีอรรถลึกซึ้งแก่พุทธบริษัทนั้น ฉันนั้นเหมือนกัน (ดู อรรถกถาทั้ง ๒ เล่ม ตามที่อ้างแล้ว)

๑๐. ปายาสิสูตร

๑๐.๑ ที่มาของชื่อ

ปายาสิสูตร แปลว่า พระสูตรว่าด้วยเจ้าปายาสิ ชื่อนี้ตั้งตามชื่อบุคคลในเนื้อหา ของพระสูตร

๑๐.๒ ที่มาของพระสูตร

พระสูตรนี้ ท่านพระกุมารกัสสปะแสดงแก่เจ้าปายาสิ ผู้ครองเมืองเสตัพยนคร ขณะแวะพักอยู่ที่ป่าไม้สีเสียดทางทิศเหนือของเสตัพยนคร แคว้นโกศล เพื่อทำลายมิจฉาทิฏฐิหรือความเห็นผิดของเจ้าปายาสิ

๑๐.๓ รูปแบบของพระสูตร

รูปแบบของปายาสิสูตรเป็นบรรยายโวหารแบบโต้วาทะ มีอุปมาอุปไมยประกอบ

๑๐.๔ ใจความสำคัญของพระสูตร

เจ้าปายาสิผู้ครองเสตัพยนครทรงทราบว่า พวกพราหมณ์และคหบดีชาวเสตัพยนครจำนวนมากกำลังเดินออกจากเมืองเพื่อไปนมัสการท่านพระกุมารกัสสปะ ที่ป่าไม้สีเสียด เพราะมีกิตติศัพท์ว่าท่านเป็นผู้ฉลาดเฉียบแหลม มีปัญญา เป็น พหูสูต พูดจาไพเราะ ปฏิภาณดี และเป็นพระอรหันต์ จึงเสด็จไปด้วยเพื่อจะโต้วาทะทำลายความเห็นที่ตรงกันข้ามกับพระองค์

ครั้นเสด็จไปถึงที่พักของท่านพระกุมารกัสสปะ ทรงประกาศความเห็นที่เป็นนัตถิกวาทะขึ้นว่าพระองค์มีวาทะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า โลกอื่นไม่มี โอปปาติกสัตว์ (สัตว์ผู้เกิดผุดขึ้น เช่น เทวดา) ไม่มี ผลวิบากแห่งกรรมที่ทำดีและกรรมที่ทำชั่วไม่มี

พระเถระจึงใช้ปฏิภาณซักถามย้อนถามและตอบโต้ด้วยอุปมาอุปไมยเป็นจำนวน มาก จนสามารถทำลายความเห็นผิดของเจ้าปายาสิได้สำเร็จ เจ้าปายาสิทรงยอมรับนับถือพระพุทธศาสนา

การซักถามตอบโต้มีใจความสำคัญดังนี้

๑. อุปมาด้วยดวงจันทร์ดวงอาทิตย์

พระเถระ : ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์มีในโลกนี้หรือโลกอื่น เป็นเทพหรือเป็นมนุษย์

เจ้าปายาสิ : มีในโลกอื่น ไม่ใช่โลกนี้ เป็นเทพ ไม่ใช่มนุษย์

พระเถระ : แสดงว่า โลกอื่นมี โอปปาติกสัตว์มี ผลวิบากของกรรมที่ทำดีและกรรมที่ทำชั่วมี

เจ้าปายาสิ : ไม่มี เพราะเคยสั่งให้ญาติมิตรผู้ทำกรรมชั่วที่กำลังจะตายว่า ถ้าได้ไปเกิดในอบาย ทุคติ วินิบาต หรือนรกจริง ตามที่สมณพราหมณ์บางพวก กล่าวไว้ ขอให้กลับมาบอกด้วย แต่ญาติมิตรเหล่านั้นมิได้กลับมาบอกเลย นี้แสดงว่าโลกอื่นไม่มี ...

๒. อุปมาด้วยโจร

พระเถระ : โจรที่ทำความผิด ครั้นถูกจับได้และถูกตัดสินให้ประหารชีวิต เขาขอร้องให้เพชฌฆาตปล่อยตัวเขาไปก่อน เมื่อบอกลาญาติมิตรแล้วจะกลับมาให้ประหารชีวิต เพชฌฆาตจะผ่อนผันให้โจรตามคำขอร้องหรือไม่

เจ้าปายาสิ : ไม่ควรผ่อนผัน ต้องตัดศีรษะโจรนั้นขณะขอผ่อนผันนั่นเอง

พระเถระ : โจรซึ่งเป็นมนุษย์ยังไม่ได้รับการผ่อนผันจากเพชฌฆาตซึ่งเป็นมนุษย์ด้วยกัน เมื่อเป็นเช่นนั้น นายนิรยบาลจะผ่อนผันให้ญาติมิตรของพระองค์ กลับมาบอกลาก่อน หรือ นี้ก็แสดงว่าโลกอื่นมี ...

เจ้าปายาสิ : ถึงกระนั้น โยมก็ยังเห็นว่า โลกอื่นไม่มี เพราะเคยสั่งให้ญาติมิตรผู้ทำกรรมดี ที่กำลังจะตายว่า ถ้าได้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์จริงตามที่สมณพราหมณ์ บางพวกกล่าวไว้ ก็ขอให้กลับมาบอกบ้าง แต่ไม่มีผู้ใดกลับมาบอกเลย นี้แสดงว่า โลกอื่นไม่มี ...

๓. อุปมาด้วยบุรุษในหลุมอุจจาระ

พระเถระ : บุรุษที่ตกลงไปในหลุมอุจจาระจนมิดศีรษะ เมื่อได้รับการช่วยเหลือ ให้ขึ้นมาได้ และได้รับการชำระล้างให้สะอาด ชโลมด้วยน้ำมัน ลูบไล้ด้วยแป้ง ถึง ๓ ครั้ง โกนผมและหนวด สวมพวงมาลัยอย่างดี ให้นุ่งห่มผ้าราคาแพง ให้อยู่ในปราสาทบำรุงบำเรอด้วยกามคุณ ๕ บุรุษนั้นยังต้องการจะกลับไปดำลงในหลุมอุจจาระ อีกหรือไม่

เจ้าปายาสิ : ไม่แน่นอน เพราะหลุมอุจจาระไม่สะอาด มีกลิ่นเหม็น น่ารังเกียจ น่าเกลียด

พระเถระ : ผู้ไปเกิดเป็นเทพ ย่อมรู้สึกว่าโลกมนุษย์ไม่สะอาด มีกลิ่นเหม็น น่ารังเกียจ น่าเกลียด เช่นเดียวกัน นี้แสดงว่าโลกอื่นมี ...

เจ้าปายาสิ : ถึงกระนั้น โยมก็ยังเห็นว่าโลกอื่นไม่มี ... เพราะเคยสั่งให้ญาติร่วมสายโลหิตผู้รักษาศีล ๕ ที่กำลังจะตายว่า ถ้าได้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์จริง ตามที่สมณพราหมณ์บางพวกกล่าวไว้ ขอให้กลับมาบอกหรือส่งข่าวให้ทราบบ้าง แต่เขาไม่กลับมาบอกหรือส่งข่าวให้ทราบเลย นี้แสดงว่าโลกอื่นไม่มี ...

๔. อุปมาด้วยเทพชั้นดาวดึงส์

พระเถระ : ขอให้นึกเทียบปีของมนุษย์กับปีของเทพชั้นดาวดึงส์ว่าต่างกันอย่างไร คือ ๑๐๐ ปีของมนุษย์เท่ากับ ๑ ราตรี (๑ วัน ๑ คืน) ของเทพชั้นดาวดึงส์ ๓๐ ราตรีทิพย์นั้นเป็น ๑ เดือนทิพย์ ๑๒ เดือนทิพย์เป็น ๑ ปีทิพย์ ๑,๐๐๐ ปีทิพย์เป็นอายุขัยของพวกเทพชั้นดาวดึงส์ โดยนัยนี้ ถ้าญาติร่วมสายโลหิตของพระองค์ คิดว่า ขอให้เราเอิบอิ่มพรั่งพร้อมได้รับการบำรุงบำเรอด้วยกามคุณ ๕ ที่เป็นทิพย์ สัก ๒-๓ วันก่อน จึงคอยไปทูลเจ้าปายาสิว่า โลกอื่นมีจริง ...? เขาจะกลับมาพบพระองค์หรือ

เจ้าปายาสิ : คงไม่พบ เพราะโยมคงตายไปแล้ว แต่โยมไม่เชื่อว่า เทพชั้นดาวดึงส์ มีอายุยืนเช่นนี้

๕. อุปมาด้วยคนตาบอดแต่กำเนิด

พระเถระ : คนตาบอดแต่กำเนิดไม่อาจเห็นรูปสีดำและรูปสีแดง เป็นต้น ไม่อาจ เห็นรูปที่เรียบและรูปที่ขรุขระ ไม่อาจเห็นดวงดาว ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ ถ้าเขาพูดว่ารูปนั้น ๆ ดวงดาว ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ไม่มี คนที่เห็นรูปนั้น ๆ ดวงดาว ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์ก็ไม่มี ผู้พูดเช่นนี้ชื่อว่า พูดถูกต้องหรือไม่

เจ้าปายาสิ : ไม่ถูกต้องแน่นอน เพราะรูปนั้น ๆ มี ดวงดาว ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์มี คนที่เห็นสิ่งเหล่านี้ก็มี

พระเถระ : พระองค์ก็เป็นเช่นคนตาบอดแต่กำเนิดนั่นแหละ เพราะโลกอื่นมิใช่จะเห็นได้ด้วยตาเนื้อ ผู้มีตาทิพย์เท่านั้นจึงเห็นได้

เจ้าปายาสิ : ถึงกระนั้น โยมก็ยังเห็นว่า โลกอื่นไม่มี ... เพราะเห็นสมณพราหมณ์ผู้มีศีลมีกัลยาณธรรมอยากมีชีวิต ไม่อยากตาย ทั้ง ๆ ที่รักความสุข เกลียดความทุกข์ โยมจึงคิดว่า ถ้าสมณพราหมณ์พวกนี้รู้ว่า เมื่อตายไปแล้ว คุณความดีจะปรากฏ พวกเขาคงฆ่าตัวตายเพื่อให้ได้คุณความดีนั้นแน่นอน นี้แสดงว่าโลกอื่นไม่มี ...

๖. อุปมาด้วยสตรีมีครรภ์

พระเถระ : เรื่องเคยมีมาว่า พราหมณ์คนหนึ่งมีภริยา ๒ คน คนที่ ๑ มีลูกชายอายุได้ ๑๐-๑๒ ปี คนที่ ๒ กำลังมีครรภ์แก่ เมื่อพราหมณ์นั้นถึงแก่กรรม ลูกชายของพราหมณ์ถือกรรมสิทธิ์เข้าครอบครองทรัพย์มรดกทั้งหมดของบิดา ภริยาคนที่ ๒ ขอให้ลูกเลี้ยงรอไปก่อนจนกว่านางจะคลอดลูก เพราะถ้าเด็กในครรภ์เป็นชาย จะได้ส่วนแบ่งในทรัพย์มรดกนั้นครึ่งหนึ่ง แต่ลูกเลี้ยงไม่ยอมรอ นางจึงผ่าท้องเพื่อดูว่าเด็กในครรภ์เป็นชายหรือหญิง ในที่สุดนางต้องสูญเสียทั้งชีวิตตัวเอง ชีวิตลูก และทรัพย์สมบัติ เพราะความโง่เขลาเบาปัญญาในการแสวงหาทรัพย์ สมณพราหมณ์ผู้ฉลาด เป็นบัณฑิต จึงไม่ยอมฆ่าตัวตาย เพื่อหวังคุณความดีในโลกอื่น แต่อยากมีชีวิตอยู่เพื่อทำประโยชน์แก่คนหมู่มาก ก็ได้บุญมาก นี้แสดงว่าโลกอื่นมี ...

เจ้าปายาสิ : ถึงกระนั้น โยมก็ยังเห็นว่า โลกอื่นไม่มี ... เพราะเคยสั่งราชบุรุษให้จับโจรผู้ทำความผิดมาใส่ลงในหม้อแล้วให้ปิดฝาหม้อ รัดด้วยหนังสด พอกด้วยดินเหนียวจนหนา เสร็จแล้วให้ยกขึ้นตั้งบนเตาติดไฟเผา เพื่อจะดูชีวะ (วิญญาณ) ของโจร เมื่อคะเนว่าโจรนั้นตายแล้ว จึงสั่งให้ยกหม้อลงมาเปิดดู ปรากฏว่าไม่พบ ชีวะของโจรนั้นเลย นี้แสดงว่าโลกอื่นไม่มี ...

๗. อุปมาด้วยคนหลับฝัน

พระเถระ : เมื่อพระองค์บรรทมหลับกลางวันและทรงสุบินเห็นสิ่งต่าง ๆ เช่น เห็นสวนอันน่ารื่นรมย์ คนที่เฝ้าปรนนิบัติพระองค์อยู่ได้เห็นชีวะของพระองค์เข้า - ออก จากพระกายของพระองค์หรือไม่

เจ้าปายาสิ : ไม่เห็น

พระเถระ : พระองค์ยังมีพระชนม์อยู่แท้ ๆ คนที่เฝ้าปรนนิบัติพระองค์ยังมองไม่เห็นชีวะของพระองค์ที่เข้า – ออกได้เลย ไฉนพระองค์จะทรงเห็นชีวะของคนตายได้เล่า นี้แสดงว่าโลกอื่นมี ...

เจ้าปายาสิ : ถึงกระนั้น โยมก็ยังเห็นว่า โลกอื่นไม่มี ... เพราะเคยสั่งราชบุรุษให้นำโจรผู้ทำความผิดมาชั่งน้ำหนักก่อนแล้วใช้เชือกรัดจนตาย แล้วให้ชั่งอีกครั้ง ปรากฏว่าน้ำหนักก่อนตายเบากว่าน้ำหนักหลังตาย ร่างกายก่อนตายอ่อนนุ่มปรับตัวได้ง่าย แต่ร่างกายหลังตายหนักกว่าแข็งกระด้าง ปรับตัวได้ยากกว่า นี้แสดงว่าโลกอื่นไม่มี ...

๘. อุปมาด้วยก้อนเหล็กร้อน

พระเถระ : ก้อนเหล็กเดียวกัน เมื่อชั่งขณะที่เผามีไฟลุกโพลง กับชั่งขณะเย็นสนิท ขณะไหนจะมีน้ำหนักเบากว่า อ่อนกว่าและปรับตัวได้ง่ายกว่า

เจ้าปายาสิ : ก้อนเหล็กขณะมีไฟมีลมติดไฟลุกโพลงอยู่จะมีน้ำหนักเบากว่า อ่อนกว่า และปรับตัวได้ง่ายกว่า

พระเถระ : ร่างกายก็เหมือนกัน ขณะยังมีชีวิตมีไออุ่นและมีวิญญาณ จะมีน้ำหนักเบากว่า อ่อนนุ่มกว่าและปรับตัวได้ง่ายกว่า พระดำรัสของพระองค์แสดงว่าโลกอื่นมี ...

เจ้าปายาสิ : ถึงกระนั้น โยมก็ยังเห็นว่า โลกอื่นไม่มี ... เพราะเคยสั่งราชบุรุษให้จับโจรผู้ทำความผิดมาลงโทษประหารชีวิต โดยมิให้ผิวหนัง เอ็น กระดูก และเยื่อในกระดูกได้รับการกระทบกระเทือน และเมื่อโจรนั้นใกล้ตาย ให้จับโจรให้นอนหงาย บ้าง ให้นอนคว่ำบ้าง ให้นอนตะแคงบ้าง จับพยุงให้นั่งบ้าง กดศีรษะลงบ้าง ใช้ผ่ามือทุบบ้าง ใช้สิ่งอื่น ๆ ทุบบ้าง ลากไปมาบ้าง เพื่อให้เห็นชีวะของโจรนั้น ก็ไม่เห็นเลย ทั้ง ๆ ที่ตา หู จมูก ลิ้น กาย ก็มีอยู่เหมือนเดิม แต่ไม่รับรู้อะไรเลย นี้แสดงว่า โลกอื่นไม่มี ...

๙. อุปมาด้วยการเป่าสังข์

พระเถระ : คนเป่าสังข์คนหนึ่งนำสังข์ไปหมู่บ้านแถบปัจจันตชนบท (บ้านนอก) ยืนเป่าสังข์ขึ้น ๓ ครั้ง แล้ววางสังข์ลงบนพื้นดิน ชาวบ้านได้ยินเสียงสังข์ก็แตกตื่นมามุงดู ถามคนเป่าสังข์ว่า เสียงอะไรไพเราะดี คนเป่าสังข์บอกว่า เสียงสังข์? แล้วชี้ไป ที่สังข์ พวกเขาหยิบสังข์ให้หงายขึ้นแล้วพูดว่า พูดสิพ่อสังข์? เมื่อสังข์ไม่ส่งเสียงก็จับให้คว่ำหน้าลง จับให้ตะแคงขวา ตะแคงซ้าย ยกให้สูงขึ้น วางให้ต่ำลง ใช้ฝ่ามือเคาะ ใช้สิ่งอื่นเคาะ ลากไปมา พร้อมกับสั่งให้สังข์ส่งเสียง สังข์ก็ไม่ส่งเสียง คนเป่าสังข์คิดว่าชาวปัจจันตชนบทนี้โง่จริง จึงจับสังข์ขึ้นเป่า ๓ ครั้ง แล้วถือสังข์เดินจากไป ชาวปัจจันตชนบทจึงพูดกันว่า สังข์นี้เมื่อมีคนมีความพยายามและมีลมจึงส่งเสียง ถ้าไม่มีคนไม่มีความพยายาม ไม่มีลม ก็ไม่ส่งเสียง ข้อนี้ฉันใด ร่างกายคนก็ฉันนั้น เมื่อมีชีวิต มีไออุ่นและมีวิญญาณ จึงเคลื่อนไหวได้ รับรู้สิ่งต่าง ๆ ได้ ถ้าไม่มีชีวิตไม่มีไออุ่น ไม่มีวิญญาณก็เคลื่อนไหวไม่ได้ รับรู้อะไรไม่ได้ ถึงจะมีตา หู จมูก ลิ้น กาย เหมือนกัน นี้แสดงว่าโลกอื่นมี ...

เจ้าปายาสิ : ถึงกระนั้น โยมก็ยังเห็นว่า โลกอื่นไม่มี ... เพราะเคยสั่งราชบุรุษให้จับโจรผู้กระทำความผิดมาลงโทษประหารชีวิต โดยเชือดหนังเพื่อหาชีวะของเขาก็ไม่เห็น จึงให้เถือหนัง ให้แล่เนื้อ ให้ตัดเอ็น ให้ตัดกระดูก ให้ตัดเยื่อในกระดูก ก็หาพบ ชีวะของเขาไม่ นี้แสดงว่าโลกอื่นไม่มี ...

๑๐. อุปมาด้วยชฎิลบูชาไฟ

พระเถระ : ชฎิลบูชาไฟคนหนึ่งก่อนจะจากอาศรมไปทำธุระข้างนอกได้สั่งเด็ก ที่นำมาเลี้ยงไว้จนมีอายุ ๑๐ -๑๒ ปีว่า จงบูชาไฟ อย่าให้ไฟดับ ถ้าไฟดับ นี้มีด นี้ฟืน นี้ไม้สีไฟ เจ้าจงก่อบูชาไฟ? เมื่อชฎิลไปได้ไม่นาน ไฟได้ดับลง เพราะเด็ก มัวแต่เล่นเพลินอยู่ เมื่อนึกได้จึงเข้ามาดู เห็นไฟดับก็จัดการตามชฎิลสั่ง คือ นำไม้สีไฟมาถาก ก็ไม่ได้ไฟ จึงผ่าไม้เป็น ๒ ซีก ๔ ซีก จนถึง ๒๐ ซีก ก็ไม่ได้ไฟ จากนั้น จึงสับให้เป็นชิ้นเล็ก ๆ แล้วนำไปโขลกในครก จนเป็นผงแล้วโปรยในที่มีลมแรง คิดว่า จะได้ไฟ ก็ไม่ได้อีก พอดีชฎิลกลับมา เมื่อทราบเรื่องจึงคิดว่า เด็กคนนี้โง่จริง หาไฟไม่ถูกวิธี จึงไม่ได้ไฟ แล้วแสดงวิธีหาไฟที่ถูกวิธีให้ดู ข้อนี้ฉันใด พระองค์ก็ทรงหาโลกอื่นไม่ถูกวิธีฉันนั้น ขอให้สละทิฏฐิชั่ว นั้นเสียเถิด

เจ้าปายาสิ : โยมสละไม่ได้ เพราะใคร ๆ ก็รู้จักโยมว่ามีวาทะอย่างนี้ ทิฏฐิอย่างนี้

พระเถระจึงนำอุปมามาเปรียบเทียบอีก ๔ อุปมาเพื่อให้เจ้าปายาสิทรงสละ ทิฏฐิชั่ว คือ (๑) อุปมาด้วยนายกองเกวียน ๒ คน (๒) อุปมาด้วยคนทูนห่ออุจจาระ (๓) อุปมาด้วยนักเลงสกา (๔) อุปมาด้วยคนหอบเปลือกป่าน

ในที่สุด เจ้าปายาสิทรงรับสารภาพว่า พระองค์ทรงพอพระทัยตั้งแต่อุปมาข้อแรกแล้ว แต่ทรงประสงค์จะฟังปฏิภาณของท่านพระกุมารกัสสปะต่อไป จึงทำเป็นไม่พอพระทัย แล้วได้ทรงแสดงตนเป็นพุทธมามกะขอถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งตลอด ชีวิต

นอกจากนี้ยังทรงขอให้ท่านพระกุมารกัสสปะอธิบายวิธีทำยัญวิธีเพื่อประโยชน์ สุขแก่พระองค์ตลอดกาลนาน

พระเถระได้ถวายคำแนะนำวิธีบูชายัญตามแบบพุทธว่า ยัญที่ไม่ต้องฆ่าสัตว์ไม่ ต้องทำให้สัตว์เดือดร้อนและผู้รับยัญต้องดำเนินชีวิตตามอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นยัญที่มีผลมาก เหมือนชาวนาหว่านเมล็ดพันธุ์พืชที่ดีมีลักษณะสมบูรณ์ลงในนาที่ดี ก็ย่อมมีผลมาก

เจ้าปายาสิทรงเลื่อมใส น้อมนำไปปฏิบัติคือทรงเริ่มให้ทานโดยแต่งตั้งให้อุตตร-มาณพเป็นผู้จัดการ เมื่อสิ้นชีพิตักษัย ก็ไปเกิดในวิมานว่างชื่อเสรีสกวิมานในชั้น จาตุมหาราช เพราะทรงให้ทานโดยไม่เคารพ คือมิได้ให้ด้วยตัวเอง ส่วนอุตตรมาณพ ซึ่งทำหน้าที่จัดการถวายทานตามหน้าที่ด้วย ให้ทานด้วยของตัวเองด้วย ตายแล้ว ไปเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

เมื่อท่านพระควัมปติไปเยี่ยมที่เสรีสกวิมาน ปายาสิเทพบุตรได้ขอให้พระเถระเทศน์สอนพุทธบริษัทให้ทำทานด้วยความเคารพ อย่าทำเหมือนเจ้าปายาสิ

๑๐.๕ ข้อสังเกต

ในพระสูตรนี้ มีข้อที่น่าสังเกตหลายประการ ขอเสนอเพื่อพิจารณาประดับสติปัญญาเพียงบางประการ ดังนี้

๑. คำว่า เจ้าปายาสิ แปลจากคำบาลีว่า ปายาสิ ราช๎โ ที่ไม่แปลว่า พระเจ้าปายาสิ เพราะเป็นเพียงเจ้าผู้ครองนคร คือ เสตัพยนคร ที่พระเจ้าปเสนทิ- โกศล ทรงมอบให้ครอบครอง มิได้รับมูรธาภิเษกเป็นพระราชา (อนภิสิตฺตราชา - ที.ม. อ. (บาลี) ๒/๔๐๖/๔๒๔) เสตัพยนคร ก็ยังขึ้นกับแคว้นโกศล

๒. เหตุการณ์ที่ปรากฏในปายาสิสูตรนั้น ท่านพระธรรมปาละผู้รจนาคัมภีร์ อรรถกถาวิมานวัตถุ บันทึกไว้ว่า เกิดขึ้นหลังพุทธปรินิพพานแล้ว (ขุ.วิ.อ. (บาลี) ๑/๘๔/๓๘๙) นักปราชญ์บางท่านสันนิษฐานว่า หลังพุทธปรินิพพานประมาณ ๕ ปี เป็นอย่างน้อย คือหลังจากได้มีการสร้างพระสถูปบรรจุพระบรมสารีริกธาตุแล้ว (Pali Text society, Dialogues of the Buddha II, 1989. P. 347)

๓. ข้อความในพระสูตรนี้มีความสัมพันธ์กับเสรีสกวิมาน ในวิมานวัตถุ (พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๖) ซึ่งท่านพระธรรมปาละบันทึกไว้ในคัมภีร์อรรถกถาของท่าน (ขุ.วิ.อ. (บาลี) ๑/๑๒๘๑/๔๑๓) ว่าพระธรรมสังคาหกาจารย์ได้ยกเสรีสกวิมานขึ้นสู่การพิจารณาในการสังคายนาครั้งที่ ๒ ณ กรุงเวสาลี โดยมีท่านพระยสกากัณฑกบุตร เป็นประธานมีพระอรหันต์เข้าประชุมจำนวน ๗๐๐ รูป มีพระเจ้ากาลาโศกราชเป็นศาสนูปถัมภก แม้ไม่ได้ระบุไว้ว่า พระธรรมสังคาหกาจารย์ได้นำพระสูตรนี้ขึ้นสู่การ สังคายนาครั้งนั้นก็อนุมานได้ว่า ได้นำพระสูตรนี้ขึ้นสู่การสังคายนาครั้งนั้นแน่นอน เพราะท่านกล่าวถึงพระสูตรนี้ไว้ในตอนต้นด้วย

๔. เนื้อความสำคัญของพระสูตรนี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับมิจฉาทิฏฐิของเจ้าปายาสิผู้นับถือลัทธินัตถิกวาทะว่า ไม่มีโลกอื่นหรือโลกหน้า ไม่มีการเวียนว่ายตายเกิด คือ คนเราเกิดหนเดียว ตายแล้วสูญ ไม่มีผลบุญผลกรรมที่เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ไปเกิดในชาติหน้าภพหน้า ฉะนั้น จึงถือว่าการให้ทานหรือยัญทั้งหลายไม่มีผลใด ๆ ทั้งหมด นี้ตรงกับทรรศนะทางวัตถุนิยม (materialism) ของปรัชญาตะวันตกและตรงกับปรัชญาจารวากของอินเดีย ท่านพระกุมารกัสสปะสามารถถอนมิจฉาทิฏฐินี้ได้ ทำให้เจ้าปายาสิตั้งอยู่ในสัมมาทิฏฐิ ทรงบริจาคทานตามขั้นตอน คือ จากของเลวจนถึง ของดี แต่เพราะมิได้บริจาคด้วยพระองค์เอง จึงส่งผลให้ไปเกิดในสวรรค์ชั้นต่ำสุด คือ ชั้นจาตุมหาราช เป็นบริวารของท้าวเวสวัณ (ดู เสรีสกวิมานประกอบว่าท่านมีหน้าที่อย่างไร)

๕. ความเด่นของพระสูตรนี้อยู่ที่ วาทศิลป์ หรือปฏิภาณ ของท่านพระ กุมารกัสสปะ คือท่านใช้ปฏิภาณอันเฉียบแหลมฉับไว ยกอุปมาโวหารมาหักล้างวาทะ ของเจ้าปายาสิ จนยอมจำนนหมดปัญญาโต้ตอบ

มีผู้สันนิษฐานไว้ว่า พระสูตรนี้เป็นต้นแบบของคัมภีร์ มิลินทปัญหา ซึ่งเป็นเรื่องถาม - ตอบระหว่างพระยามิลินท์กับพระนาคเสน พระยามิลินท์มีเชื้อสายมา จากกรีก จึงมีหลักปรัชญากรีกที่เป็นวัตถุนิยมแบบเดียวกับเจ้าปายาสิ ท่านพระนาค-เสนก็สามารถหักล้างได้เช่นเดียวกับท่านพระกุมารกัสสปะ โปรดอ่านเปรียบเทียบดูแล้วจะทราบว่าข้อสันนิษฐานนี้ถูกหรือไม่